

תוכן העניינים

עמ'	
1	פתח דבר
2	עיקרי המסמך
9	מגמות אסטרטגיות גלובליות
15	אתגרים אסטרטגיים ומדיניים לישראל
27	מענים לאתגרים האסטרטגיים והמדיניים של ישראל
31	אתגרים בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה
45	מצבו של העם היהודי ועתידו
	נספחים :
48	סדר היום של הכנס
57	המרכז הבינתחומי הרצליה
57	בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
57	המכון למדיניות ואסטרטגיה
58	מנהלת כנס הרצליה השביעי 2007
59	רשימת המשתתפים בכנס
90	הוקרות

פתח-דבר

"כנס הרצליה" השביעי על מאזן החוסן והביטחון הלאומי נערך ב-21–24 בינואר 2007. הכנס בחן את קשת הסיכונים, האיומים והקשיים הפוקדים את ישראל מראשית 2006, זיהה מסכת רחבה של בעיות בכל הנדבכים הבסיסיים שהחוסן הלאומי נשען עליהם, והציע אסטרטגיות לפעולה. מהכנס עלה שישראל מצויה במשבר אסטרטגי עמוק ורב-פנים ובקריסת מערכות. דוברים אחדים עמדו על עומק השבר במנהיגות ובמשל ועל ליקויי התפקוד החמורים של מערכות-יסוד, כגון מערכת קבלת ההחלטות הלאומית, הצבא, מערכת אכיפת החוק ומערכת החינוך. אישים בכירים בציבוריות הישראלית, מנהיגים בעולם היהודי ומומחים בעל-שם השמיעו קולות אזהרה נוקבים.

תרומתו של הכנס הייתה, ראשית, בפרישה פנוראמית של היריעה הרחבה, שאפשרה לזהות את הבעיות ולראות עד כמה הן פזורות במספר רב של תחומים ומערכות; ושנית, באסטרטגיות שהוצעו לטיפול בבעיות אלה. בו-בזמן הוצגה בו קריאת-מצב מעודדת לגבי רוחו של העם והחוסן היחסי של מערכות אחרות, דוגמת המערכת הכלכלית והפיננסית. בכנס בלטו ביטויים של אופטימיות ושל ביטחון ביכולתן של החברה והמדינה להתמודד בהצלחה עם הליקויים מבית ועם האיומים מחוץ.

הכנס קרא לביצורם ולשיפורם של כלי ההתמודדות עם האיומים, ובהקשר זה הוצעו דרכים לחידושו ולהעצמתו של הצבא. בלטה במיוחד תוכנית שהועלתה בו לרפורמה רבתי בחינוך, אשר תארגן מחדש את המערכת ותשביח אותה.

הכנס קיים ויכוח נוקב לגבי האסטרטגיה הנדרשת ביחס לאיראן. מקובל על הכל – גם על מי שחושבים כי אי-אפשר להרתיע את איראן – שציר המאמץ העיקרי צריך להיות ציר המניעה, וכבר הובהר כי שימוש במנופים הכלכליים והמדיניים יאפשר אולי להגיע להסדר שיביא לידי האטה בפרויקט הגרעין האיראני. שאלת ההרתעה כחלופה מעשית מול המשטר האיראני כפי שהוא כיום, וגם אם ישתנה, נותרה פתוחה לוויכוח. יש מי שסבורים כי לא יהיה מנוס מהתמודדות צבאית עם האיום, וממילא מהתאמת המדיניות ובניין הכוח לחלופה זו.

במסמך המובא בזאת לעיונכם מוצגים הממצאים העיקריים, המסקנות וההמלצות למדיניות שהועלו בכנס. הוא נכתב על-ידי ד"ר ישראל אלעד-אלטמן וד"ר עמוס כרמל, בסיועה של אפרת פלג. המסמך משקף את רוח הכנס, אך אינו מתיימר לכלול את כל אשר נידון במהלכו, ולכן אינו מחייב את משתתפיו. אקווה כי תמצאו בו עניין.

פרופ' עוזי ארד

יושב-ראש הכנס

הרצליה, מארס 2007

עיקרי המסמך

הולכת וגוברת התחושה שהממשל בישראל נתון במשבר אסטרטגי עמוק, אשר מתבטא במנהיגות לקויה ובתפקוד בלתי תקין של מערכות השלטון, ויוצר חוסר ביטחון ואי-ודאות. המנהיגות נעדרת חזון, אינה מגדירה יעדים ואינה מתווה דרך ואסטרטגייה. האפקטיביות של מערכות הממשל פוחתת, והממשלות מתקשות למשול, לתכנן ולבצע, עקב העדר יציבות שלטונית, העדר כלים לתכנון ולקבלת החלטות, והתערערות מערכת האיזונים בין זרועות השלטון. מוצע לשנות את שיטת המשטר כדי להבטיח יציבות שלטונית, לבנות מערכת ראוויה של קבלת החלטות ברמה הלאומית, ולפעול למציאת האיזון הנכון בין ביקורת ומאבק בשחיתות לבין יכולת השלטון לתפקד: אין עוררין על חשיבותם של המאבק לטוהר המידות, של המלחמה הבלתי-נלאית בשחיתות, של הפעילות האפקטיבית של מערכות הביקורת הממלכתיות ושל ערנות התקשורת. עם זאת, הדברים צריכים להיעשות באופן מדוד, מפני שהיסחפות-יתר במאבק זה עלולה לגרום להגברת הניכור כלפי המוסדות הדמוקרטיים הנבחרים, לסיכול עבודתם של נבחרים ציבוריים ועובדי ציבור נאמנים, ולתופעות נוספות שתוצאתן פגיעה בחוסן הלאומי.

החוסן החברתי והפטריוטיות של הציבור היהודי לא נחלשו עקב מלחמת לבנון השנייה

מלחמת לבנון השנייה לא השפיעה, אמנם, באופן משמעותי על רכיבים מרכזיים של החוסן הלאומי והחברתי: הציבור היהודי מציג רמות גבוהות של **אמונה בצדקת הדרך**; הוא שבע-רצון מחוסנה של החברה; ומבחין בבירור בינה לבין המנהיגות והמערכות הביטחוניות, אשר לא עמדו בציפיותיו המוקדמות. **רמת הפטריוטיות של ציבור זה לא נחלשה בהשוואה לשנה הקודמת, ואף נמצאה התחזקות מסוימת של הזיקה הרגשית למדינה בקרבו.** עם זאת, חלה שחיקה ברורה באמון ובהערכה שהאזרחים רוחשים לממשלה ולכנסת, ונמצאה ירידה, מתונה יותר, בהערכתו של הציבור למערכת הביטחון. הציבור היהודי בישראל מותח, אפוא, קו ברור בין **החוסן והיכולת של החברה והפרטים בתוכה לבין כשליה של ההנהגה המדינית.**

מצבה הפיננסי והכלכלי של ישראל טוב למרות מחיר המלחמה

בה-בעת מצבה הפיננסי והכלכלי של ישראל טוב: על-אף מחירה הכלכלי הכבד של המלחמה, הסתיימה שנת 2006 בסימן של צמיחה (עלייה של 5% בתמ"ג); התקציב הממשלתי לשנת 2007 מאוזן ואושר במועדו; הסתמנה עלייה בהשקעות הזרות; וחלה ירידה באבטלה. אך הניגוד בין המצב הכלכלי לבין מצבן של המערכות השלטוניות בולט, ויש מקום לשאול אם הכלכלה תצליח לשמור על איתנותה לאורך זמן בלי שיחול שיפור משמעותי בממשל.

הירידה באמון הציבור במערכות הממשל, כולל מערכות הביטחון הלאומי, מתרחשת דווקא כאשר ישראל ניצבת בפני שורה של אתגרים אסטרטגיים ומדיניים התובעים מנהיגות, מדינאות ומקצוענות במיטבן, ובראשם:

- התגברות האיום האיראני, על רכיביו השונים.
- התרחקות הסיכוי להסדר מוסכם עם הפלסטינים, תוך התחזקות החמאס.
- העמקת הקרע בין ערבים ויהודים בישראל, בין היתר על רקע המלחמה ולנוכח המגמה הגוברת של שלילת הלגיטימיות של המפעל הלאומי היהודי על-ידי המנהיגות הערבית בישראל.
- הכרסום הגובר במעמדה הבין-לאומי של ישראל ובעצם ההכרה בזכות קיומה.

לצורך הדיון באתגרים אלה ובמענים האפשריים להם, ראוי להזכיר את ההקשרים הגלובליים הרלוונטיים:

- מנהיגותה העולמית של **ארצות-הברית ממשיכה להיחלש**, ועניינה ויכולתה לשאת בנטל של "תיקון העולם" הולכים ופוחתים. גם הכרסום שחל ביכולתה לשתף פעולה עם אירופה נמשך. בה-בעת הולכת ומתחזקת עוצמתן של **סין והודו**. בעוד חמש שנים עלולה סין לסגור את הפער הטכנולוגי והצבאי שבינה לבין ארצות-הברית, ואף לחלוף על פניה.
- מול ירידת עוצמתה העולמית של ארצות-הברית גוברת הסכנה הנשקפת לסדר העולמי **ממדינות סוררות** המשיגות נשק להשמדה המונית; **מגופים שאינם מדינות** המחזיקים ביכולות צבאיות מתקדמות, דוגמת חזבאללה; ומכניסת נשק להשמדה המונית לעימות הגלובלי בין האסלאם הקיצוני לבין המערב. ביסוד עימות זה מצויים לא רק זעם מצד המוסלמים, אלא גם **שאיפה אידיאולוגית להשבת המזרח התיכון** מידי ארצות-הברית וישראל לידי האסלאם והערבים. האסלאם הרדיקלי אינו שואף להגיע להסדרים עם אויביו, אלא **להכריעם**.
- הניסוי הגרעיני של **קוריאה הצפונית** ממחיש את **התערערות הסדר הגרעיני העולמי**. המהלך לא גרם להרעה במצבה של קוריאה הצפונית, וכיום היא פגיעה פחות מכפי שהייתה לשימוש בכוח נגדה. יכולתה הגרעינית תיתן בידיה חומר בקיע שהיא עלולה לייצא, כפי שייצאה את משאביה האחרים. לדעת דוברים אחדים, כרסום ההרתעה בתחום הגרעין **מחייב התייחסות, ואולי אף הפעלת כוח**.

כפי הנראה, **תוכניתה הגרעינית של איראן** ניצבת בפני קשיים טכניים נקודתיים, אף שאיראן טוענת כי הגיעה ליכולת העשרה של אורניום. סביר להניח שבתוך שנתיים עד שלוש יהיו בידיה הטכנולוגיות שיאפשרו לה לייצר נשק גרעיני.

הדור הראשון של המהפכה, המתבסס על הברית בין הכוח הדתי של קום לבין הכוח הכלכלי של הבזאר, הולך ונחלש, ובצמרת המשטר האיראני פועלים בני **הדור השני** של המהפכה האסלאמית – בוגרי המלחמה עם עיראק ומנהיגי "משמרות המהפכה", בהנהגתו של הנשיא אחמדינז'אד – בניסיון לכבוש את מרכז-הכובד של השלטון מידי המנהיג ח'אמנאהי והכוחות התומכים בו. בעוד אנשי הדור הראשון רואים כעדיפות עליונה את **שרידות המשטר**, אנשי הנשיא מתאפיינים ב**תפיסות משיחיות** ובנטייה להליכה על הסף. לדעת דוברים אחדים, אחמדינז'אד רואה את עצמו כנציגו של האימאם הנסתר, ושואף לזרז את יום-הדין שבו ישלוט האסלאם עלי אדמות. לכן, כאשר מדובר בו ובשותפיו לאמונה, היכולת להרתיעם עומדת בסימן שאלה.

נטען כי **אין לאפשר** לאיראן, שמשטרה מגדיר את עצמו על-ידי עוינותו הבסיסית לארצות-הברית ולישראל, להשיג **נשק גרעיני**, וכי אין לקבל את הטענה שניתן לחיות עם איראן גרעינית: קיים ספק אם איראן, לכשתיהפך למדינה גרעינית, תנהג באחריות; ועקרונות **ההרתעה**, אשר פעלו על ברית-המועצות בזמנה, **פועלים ככל הנראה באופן שונה** על אליטה שלטונית בעלת תפיסת-עולם משיחית.

החלופות העומדות לרשות המערב כדי למנוע את השלמת התגרענותה של איראן הן:

- **"הידברות" ("engagement")** – משא-ומתן עם איראן ושילובה במהלכים ("גזרים") אשר יהפכו את אי-ההצטיידות בנשק גרעיני לכדאית יותר מבחינתה מאשר המשך המאמצים להצטייד בו. יש הסבורים כי חלופה זו אינה מתאימה עתה; אחרים קוראים למשא-ומתן, שכן מהלך זה, אף אם לא יוליך להסכמה, יבהיר את כוונותיה ועמדותיה של איראן.
- **הגברת הלחצים** על איראן כדי ליצור סדקים בהנהגתה ולהניעה לחשוב מחדש על מאזן הרווח וההפסד שלה. נראה כי זו החלופה המעשית יותר כיום, וארצות-הברית פועלת עתה לקדמה.
- **תקיפות צבאיות** נגד מתקנים גרעיניים, ואולי גם נגד מוקדי המשטר. ניתן לממש חלופה זו בטווח הקרוב, וקרוב לוודאי שהיא תשבש את הפרויקט הגרעיני האיראני, אך היא כרוכה במהלכי תגמול איראניים במפרץ, וכן כלפי ישראל וברחבי העולם, ולא ברור אם משך הדחייה בהשלמת הפרויקט יצדיק את המחיר. חלופה זו אינה צריכה להיות הראשונה, אך אין להסירה מעל הפרק.
- **שינוי המשטר**. יש הסבורים כי זו חלופה מעשית לנוכח האופוזיציה לאחמדינז'אד בצמרת ובציבור הרחב. אחרים סבורים שאחיות המשטר הדוקה, וכי אי-אפשר כיום להביא לידי שינוי המשטר מבחוץ.

**הדילמה שאיראן
מציבה: נדרש וניתן
לפעול למניעת
התגרענותה, גם
במחיר תגובות
צבאיות
וטרוויסטיות קשות
מצידה; היה אם
הדבר לא יעלה,
נשאלת השאלה אם
יהיה אפשר
להתמודד בהצלחה
עם איראן בעלת
יכולת גרעינית
צבאית באמצעות כלי
הרתעה**

עמדת ישראל היא כי פתרון מדיני-דיפלומטי לסוגיה האיראנית הוא עדיין הפתרון המועדף, וכי ישראל עצמה **אינה ראש חץ** במאבק בגרעין האיראני, אשר ראוי כי ייעשה בניצוחן של המעצמות. עם זאת, אין להסיק מן האיפוק והאחריות שישראל מגלה כיום כי היא לא תפעל בנחישות להגן על האינטרסים החיוניים שלה, אם יהיה צורך בכך.

על ישראל ויהדות העולם לקדם את ביזודה המדיני של איראן וכן סנקציות כלכליות נגדה

לעומת זאת, יש הסבורים כי ישראל, ועימה יהדות העולם, חייבות להנהיג מסע לבניית **חזית בין-לאומית** נגד האיום האיראני, אשר תפעל לבידודה המדיני של איראן ותטיל עליה מצור כלכלי, בין היתר על-ידי משיכת השקעות (divestment) של יחידים, קרנות פנסיה ומוסדות פיננסיים מחברות המנהלות עסקים עם איראן.

ספק אם הפתרון של שתי מדינות לשני עמים עודנו אפשרי

באשר לסוגיה הפלסטינית, ממשלת ישראל עודנה דבקה בפתרון של שתי מדינות לשני עמים – מדינת ישראל כביתו של העם היהודי, והמדינה הפלסטינית כפתרון השלם והיחיד לבעיית הפליטים הפלסטינים. אך לא ניתן לממש פתרון זה באמצעות "מפת הדרכים", שהרי הפלסטינים אינם יכולים לחסל את הטרור ואינם רוצים במדינה בגבולות זמניים. לכן הועלתה תוכנית תלת-שלבית המעבירה את המשימה של חיסול הטרור לשלב השני ומרכזת את השלב הראשון בבניית הישגים כלכליים וביטחוניים, אשר ייצרו אצל הפלסטינים מוטיווציה לפעול לחיסול הטרור.

על-פי כמה גישות, הגעה להסדר של שתי מדינות במשא-ומתן דו-צדדי אינה יעד מציאותי:

יש הרואים בסכסוך הישראלי-פלסטיני חלק מהעימות הכולל של האסלאם הרדיקלי עם המערב

- יש הסבורים כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא חלק בלתי-נפרד ממלחמת-תרבויות ומהעימות הכולל של האסלאם הרדיקלי עם המערב, וכי אי-אפשר לפתור אותו בלי לנצח במערכה הכוללת נגד האסלאם הרדיקלי, ואי-אפשר להכריע את חמאס בלי להכריע את איראן. לפיכך, אין היגיון בחיפוש פתרונות דו-צדדיים, ונסיגות חד-צדדיות רק ישחקו לידי כוחות האסלאם הרדיקלי.

חלופה לסיום שליטת ישראל על האוכלוסייה הפלסטינית – להביא לידי כך שהרשות הפלסטינית תהיה "כתובת", ולשדרג את מעמדה עד כדי הפיכתה למדינה

- יש הטוענים כי הנחת-המוצא הישראלית שהפלסטינים רוצים בפתרון של שתי מדינות אינה נכונה: אין הנהגה פלסטינית המסוגלת לממש את חזון שתי המדינות, ומתחזקים הכוחות הפלסטיניים שאינם רוצים בשתי מדינות, אלא **במדינה ערבית-אסלאמית פלסטינית אחת**. כוחות אלה אינם רוצים בסיום הכיבוש הישראלי, כי להערכתם הימשכותו תביא לידי קריסתה של ישראל. כדי להגיע לסיום שליטתה באוכלוסייה הפלסטינית, על ישראל לדאוג לכך שהרשות הפלסטינית תהיה "כתובת", כלומר גוף שיכול לקבל החלטות ולבצען, ולהביא לידי **שדרוג במעמדה של הרשות הפלסטינית** עד כדי הפיכתה למדינה. אי-לכך, אם תקום ממשלת אחדות לאומית פלסטינית, ישראל צריכה לאפשר לה לפעול, ולחייבה לקבל שורה של החלטות קשות, שבהן תצטרך להכריע בין האידיאולוגיה של שלילת ישראל לבין הצורך לשרת

את האוכלוסייה. סדרה של הסכמים בשטח תשדרג את מעמדה של הרשות הפלסטינית ואת עצמאותה.

- המנהיגות של ערביי ישראל מבטאת כיום גישה שמהותה היא **שליטת הלגיטימיות** של מפעלו הלאומי של העם היהודי, ותביעה לחסל את אופייה היהודי של ישראל ולהנהיג בה "דמוקרטיה הסכמית", שמשמעה יצירת **מדינה דו-לאומית**.
- יש מי שסבור כי במצב הקיים הפתרון האפשרי היחיד הוא כינון **משטר נאמנות בין-לאומי** בשטחים, אשר ינוהל וימומן על-ידי האיחוד האירופי, שכן ארצות-הברית לא תרצה לעסוק בכך.

אכן, "תהליך השלום" זוכה כיום בתשומת-לב מעטה בלבד מצד **הממשל האמריקאי**, אשר **מתמקד בעיראק**, וצפוי שכך יהיה גם בשנתיים הקרובות. ארצות-הברית עודנה רבת-השפעה, אך היא מאבדת את הדומיננטיות שלה באזור, מה-גם שאין לצפות להצלחה ולניצחון בכל הנוגע לעיראק, ומדיניות הממשל שם בשנתיים הקרובות תתמקד בצמצום נזקים יותר מאשר בצבירת הישגים. **ישראל** עדיין אינה נושא למחלוקת פוליטית בארצות-הברית, אך עליה להיערך לאפשרות שהיא תיהפך למוקד בוויכוח לקראת בחירות 2008. אכן, לאחרונה החל ויכוח על מידת החוכמה הגלומה באוריינטציה הפרו-ישראלית של ארצות-הברית.

רקמת קשריה של ישראל עם שותפים אסטרטגיים בעולם, ובראשם ארצות-הברית ואירופה, היא רכיב מרכזי בחוסנה הלאומי ובביטחונה. בהקשר זה מסתמנים מגמות ותהליכים שליליים העלולים להחליש את עוצמתם של קשרים אלה, ולכן גם את חוסנה של ישראל. לצד הגידול באנטישמיות, גוברת במערב מגמת **האנטי-ישראליות**, דהיינו, הכפירה בזכות קיומה של ישראל. העולם הנאור מוכן כיום לעולם בלי ישראל אף יותר מכפי שהיה מוכן לחיות בלי יהודים בשנת 1938, ואמירות כגון "ישראל היא ניסוי שנכשל ועליה להיעלם" או "העולם יהיה טוב יותר בלעדיה" נהפכו ללגיטימיות.

מגמת הדה-לגיטימציה של ישראל ושל השדולה היהודית עוברת משולי החברה האמריקאית אל מרכז

בארצות-הברית נחלשת התמיכה בישראל בציבור הרחב ובאליטה הלא-אוונגלית, וגובר הערעור על זכות היהודים לתמוך בה. מגמת הדה-לגיטימציה של ישראל עוברת משוליה הקיצוניים של הקהילה הפוליטית האמריקאית אל מרכז, וכמוה גם הטענה שהשדולה היהודית מהווה איום על ארצות-הברית: יותר ויותר מועלות טענות על כך שהשדולה היהודית דוחפת את ארצות-הברית למדיניות חוץ שאינה בטובה – למשל, לכיוון מלחמה נגד איראן. יש הסבורים כי **על ישראל להיערך לאובדן הסיוע המדיני והכלכלי האמריקאי** במהלך השנים הקרובות.

**שדרוג קשריה של
ישראל עם שותפיה
האסטרטגיים
במערב הוא מענה
למתקפת הדה-
לגיטימציה שלה
ולאתגר הרדיקלי**

לכן על ישראל להגביר את מאמציה להביא לידי **שדרוג קשריה האסטרטגיים** עם שותפיה במערב – ארצות-הברית, האיחוד האירופי ונאט"ו. שדרוג זה יספק משקל-נגד למאמצים לבודד את ישראל ולהפוך את שלילת קיומה לעמדה שמקובלת גם במערב. ישראל מתקשה עם זאת להחליט על שדרוג מהותי של קשריה עם **נאט"ו**, ונרתעת מבניית שותפות אסטרטגית רחבה עם ארצות-הברית ועם אירופה. יש הסבורים כי שותפות כזו תצמצם את חופש הפעולה האסטרטגי של ישראל, אך אחרים סבורים כי על ישראל לפעול לקידום קשריה עם נאט"ו כאבן-בניין **בבניית יחסים רב-צדדיים** בינה לבין הקהילה האטלנטית, ואף לשאוף לחברות בארגון, בהנחה שיממש את הטרנספורמציה הפוליטית והצבאית שאותה הציב לעצמו כיעד.

מתקפת האנטישמיות שהוזכרה לעיל פוקדת את **יהדות המערב** בתקופה שבה היא שרויה **במשבר** עמוק, שביטוייו הבולטים הם:

- התמעטות דמוגרפית של העם היהודי.
- ירידה בזיקה לתרבות היהודית ובאוריינות היהודית.
- היחלשות הקשר בין ישראל לתפוצות והתעמעמות של תחושת ההשתייכות לעם היהודי, במיוחד בקרב הדור הצעיר.
- חולשת המנהיגות והעדר חזון ותוכנית להתמודדות עם המשבר.
- ירידה נמשכת במספר העולים לישראל.

**יש לחזק את זיקתו
של העם היהודי
בתפוצות לתרבות
היהודית ולהדק את
קשריו עם ישראל**

לפיכך, נדרש מאמץ ל"שדרוג" העם היהודי בתפוצות, קרי, חיזוק מודעותו העצמית וזיקתו לתרבות היהודית, הגברת לכידותו והידוק קשריו עם ישראל. צעד חשוב בכיוון זה יהיה כינונו של "הפורום היהודי העולמי" – מפגש של מנהיגות העם היהודי בארץ ובתפוצות לשם גיבוש אסטרטגיה כוללת ומשותפת להתמודדות עם המשבר. כן יש לפעול להחזרת "יורדים" לישראל, במיוחד מארצות-הברית, ולהגדיל את היקף ההבאה של נוער יהודי לישראל באמצעות מפעלים דוגמת "תגלית".

מענה נוסף לאתגרים האסטרטגיים הוא **חידושו והעצמתו של צה"ל**, בין היתר על-ידי חיזוק **המודיעין** וזמינותו בכל הרמות; טיפוחם של **היתרון האיכותי** והטכנולוגיה המתקדמת; והגברת האימונים של כל הכוחות הלוחמים, ובמיוחד של מערך המילואים, תוך פיתוח יכולות לחימה בסביבות שונות. בלב השינוי הנדרש מצוי **חידוש מרקם הערכים**, ובכלל זה תחושת השותפות, אמירת אמת ואמון הדדי.

**החוסן הפיננסי נשען
על מדיניות כלכלית
נכונה. יש להמשיך
בה, אך גם לטפל
בעוני היחסי,
ששיעורו גבוה**

החוסן הפיננסי שישראל נהנית ממנו עתה נשען על ניהול עקבי של מדיניות כלכלית נכונה וברורה, ועל שימור של תשתית אנושית, טכנולוגית, רגולטיבית ומשפטית המעודדת פיתוח עסקים. ביטויים מובהקים לכך מצויים במשמעת

הפיסקאלית (שתרמה להקטנה ניכרת של החוב הישראלי), בהפחתת המיסים, בירידה בעוני המוחלט (שהייתה כרוכה בעלייה מתונה בעוני היחסי), בתחרות הגבוהה, בעידוד היציאה לעבודה, בהפרטות וברפורמות. הצעדים העיקריים הנחוצים לשימור החוסן ואף להגברתו הם המשך תנופת הצמיחה ויצירת **צמיחה בת-קיימא**; הנהגת מס הכנסה שלילי; הגברת תמריצים ליציאה לעבודה; הגברת התחרות הבנקאית; פתיחת שוק הנדל"ן ושחרורו מכבלים ביורוקרטיים.

כדי לשפר את כושר התחרות של ישראל ולהבטיח את המשך השתלבותה בכלכלה הגלובלית לנוכח האיומים על מנועי הצמיחה שלה, יש לשפר את הסביבה הרגולטורית והחקיקתית ואת מערך המיסוי, כך שלא יהיו נחותים בהשוואה למדינות אחרות. אם לא יינקטו צעדים אלה, יכול ההון לצאת מישראל באותה מהירות שבה נכנס אליה.

לצד החוסן הפיננסי, הצמיחה בישראל מלווה בעוני יחסי גבוה: ממוצע משוקלל של 20.6% (ובכלל זה שליש מהילדים), בהשוואה ל-13.5% במדינות OECD. בקרב הערבים והחרדים יותר מ-50% ממשקי-הבית הם עניים, ו-15%–16% מכלל האוכלוסייה בגיל העבודה אינם עובדים.

בין הפתרונות המוצעים: הגדלת ההשקעה בחינוך, צמצום מספר העובדים הזרים, הרחבת רשת הביטחון החברתי, מעבר למדידת העוני על-פי הכנסה כוללת (ולא רק כספית), התייחסות דיפרנציאלית לבעיית העוני והעצמת תוכנית ויסקונסין.

המשבר **במערכת החינוך** בישראל נמשך. הישגיה המדידים **נמצאים בנסיגה** משמעותית, ומקומם של התלמידים הישראלים במבחנים בין-לאומיים הולך ומידרדר. רוב ההורים, המורים והמנהלים סבורים כי **מערכת החינוך מספקת מענה לצורכיהם של התלמידים הממוצעים בלבד**, ואינה מטפלת כראוי הן בתלמידים המצטיינים והן בתלמידים המתקשים. הם תופסים את הישגיהם של כלל התלמידים במערכת החינוך כנמוכים עד נמוכים מאוד, חושבים שהמערכת נכשלת בהקניית כלים ומיומנויות הדרושים בעולם המודרני, וסבורים כי קיים צורך דוחק בטיפול תלמידים מצטיינים.

**יש להציב את החינוך
בראש סדר
העדיפויות הלאומי
ולפתח את החתירה
למצוינות לכל אורך
המסלול החינוכי**

שיקום מערכת החינוך מחייב לא רק הגדלה של תקציב החינוך, אלא גם קידום של החינוך לפסגת סדר העדיפויות הלאומי. יש לפתח את **החתירה למצוינות**, ולממשה באמצעות רפורמות, החל בחינוך לגיל הרך וכלה בהעלאת הסטנדרטים הבין-לאומיים של המוסדות האקדמיים. יש לעשות זאת בגישה שוויונית, שפירושה **שוויון הזדמנויות** (לרבות ניתוק הקשר בין המצב החברתי-הכלכלי של התלמידים לבין האפשרויות הפתוחות לפנייהם), **ולא מתוך חתירה להשוויה** (שפירושה הבלתי-נמנע הוא השלטת הבינוניות).

מגמות אסטרטגיות גלובליות

מאפיינים כלליים

ההערכה הנפוצה כיום, ארבע שנים אחרי שכבשה **ארצות-הברית** את עיראק, היא כי מנהיגותה הגלובלית ממשיכה להיחלש, ועניינה ויכולתה לשאת בנטל של "תיקון העולם" הולכים ופוחתים. יש הצופים כי את מקומה של "השמרנות החדשה" תתפוס בבחירות 2008 "בדלנות שמרנית" (conservative isolationism). נמשך גם הכרסום ביכולתן של **אירופה וארצות-הברית** לשתף פעולה, בעיקר למן המחלוקת בעניין עיראק: רבים באירופה אינם מביעים אמון באליטה הפוליטית האמריקאית, ואינם מעוניינים בשיתוף-פעולה עם ארצות-הברית; ומספר המדינות ביבשת הרואות בחיוב את הדומיננטיות של ארצות-הברית בניהול ענייני העולם ירד באורח דרמטי.

יש המתארים את ארצות-הברית ואירופה כ"קואליציה של ממתנינים" לתום כהונתו של ממשל בוש, בהנחה שאחר כך יהיה אפשר לשקם את האמון ושיתוף-הפעולה. אולם עמדה זו מוטעית, שכן כל ממשל חדש, רפובליקאי או דמוקרטי, לא יהיה רחוק בתפיסותיו מהממשל הנוכחי בסוגיות כגון הפעלת כוח ביחסים בין-לאומיים, שהאירופים מתנגדים לה ברמה העקרונית. עם זאת, הן גרמניה – הנשיאה הנוכחית של האיחוד האירופי – והן מדינות נוספות מייחסות חשיבות רבה להידוק שיתוף-הפעולה בין האיחוד לארצות-הברית. אמצעי אפשרי שיכול לסייע בהידוק שיתוף-הפעולה הוא אמנה כלכלית אטלנטית או הסכם סחר חופשי בין האיחוד לבין ארצות-הברית.

בכירי הממשל האמריקאי מדגישים דווקא את **הישגיה של ארצות-הברית** בזירה הבין-לאומית, ביניהם השותפות הגלובלית שיצרה עם הודו, ההתקדמות בקשריה עם סין, מעורבותה הגוברת באפריקה והעובדה שבמדינות אמריקה הלטינית, דוגמת ברזיל וצ'ילה, יש תנועה לכיוון ממשלים דמוקרטיים התומכים בכלכלת שוק. אותם בכירים רואים את השותפות האסטרטגית בין ארצות-הברית לאירופה כחזקה כיום משהייתה אי-פעם, ומצביעים על כך שלחציה הגוברים של ארצות-הברית גרמו למעבר של איראן ממתקפה למגננה.

מכל מקום, נראה כי מגבלות כוחה של ארצות-הברית והפערים שנתרו בינה לבין אירופה מחלישים את יכולתו של המערב להתמודד עם הסכנות הגוברות לסדר העולמי הנשקפות מ**מדינות סוררות** המשיגות נשק להשמדה המונית, ומ**גופים שאינם מדינות** המחזיקים ביכולות צבאיות מתקדמות, דוגמת חזבאללה. המערב מתקשה כיום להתמודד עם היבטיו השונים של העימות הגלובלי בינו לבין האסלאם הקיצוני, שבמסגרתו הכוח הסוני-והאבי, בהנהגת אל-קאעדה, והכוח

היחלשות מנהיגותה
הגלובלית של
ארצות-הברית
והכרסום בשיתוף-
הפעולה שלה עם
אירופה מחלישים
את יכולת המערב
להתמודד עם
הסכנות הגוברות
לסדר העולמי

השיעי, בהנהגתה של איראן, מנסים לגבור על המערב הנוצרי בהנהגת ארצות-הברית. זאת, כאשר **איראן עוברת גל מהפכני חדש**, השני למן שנת 1978, אשר אחד ממאפייניו הוא תפיסת-עולם משיחית, המחריפה את האיום הגלום בנשק הלא-קונוונציונלי האיראני.

**האסלאם הרדיקלי
אינו שואף להגיע
להסדרים עם
המערב, אלא
להכריעו**

ביסוד העימות של **האסלאם הרדיקלי** עם המערב מצויים לא רק הזעם של המוסלמים, אלא גם **חזון אידיאולוגי** בדבר השבת המזרח התיכון מידי ארצות-הברית וישראל לידי האסלאם והערבים. האסלאם הרדיקלי אינו שואף להגיע להסדרים עם אויביו, אלא **להכריעם**, ולכן אך אשליה היא להניח שחזבאללה ייכנע אם ישראל תוותר על חוות שבעא; שאיראן תוותר על תוכנית הגרעין שלה בלחץ הסנקציות הבין-לאומיות; או שחמאס יכיר בישראל אם ישראל תכיר בו. המאבק האכזרי הניטש כיום בין סונים לשיעים אולי מקל על המערב, בכך שהאסלאם הרדיקלי אינו יוצר חזית אחת, אך יש במאבק זה גם משום אזהרה למערב: אם מוסלמים מסוגלים לעולל זה לזה את אשר הם מעוללים מדי יום ביומו בעיראק, צא ולמד מה יעוללו למי שהם תופסים כאויבי האסלאם.

לעימות הגלובלי הזה יש זיקות **למשק האנרגייה העולמי**:

- הנפט, אלמנט מרכזי ביותר בחברת הגלובליזציה האנושית, הוא החריג הגדול ביותר לכלכלי הסדר הגלובלי, משום שהוא משמש גם **מכשיר של מדיניות חוץ**, וכל מה שקשור אליו הוא משחק סכום-אפס. המזרח התיכון הלא-יציב מחזיק **63% מעתודות הנפט** הידועות.
- **פטרו-דולרים** משמשים לתמיכה בקבוצות **טרוריסטיות ורדיקליות**, ומסייעים לאיראן לתמוך בגורמים שיעיים באזור, ולסעודים להפיץ את האסלאם על-פי שיטתם.
- ארצות-הברית, שעודדה את הפוליטיזציה של הנפט למן המלחמה הקרה, מרבה בעצמה להשתמש בנפט לצורכי מדיניות חוץ, והיא גם צרכנית נפט עתירת תיאבון; העלייה הגדולה במחירי הנפט למן שנת 1990 נובעת במידה רבה מהעלייה בצריכה האמריקאית.
- המערכת של ארצות OECD ואופ"ק אינה ערוכה כיאות לקליטה של סין ורוסיה – שתי שחקניות גלובליות מרכזיות הנוטות לגישה "לעומתית" כלפי ארצות-הברית, ובמצב זה טמון פוטנציאל לעזוועים.

סין, וכמוהו **הודו**, משפיעות מאוד על משק האנרגייה בשל צמיחתן המסחררת: הן צומחות בקצב של 9%–10% ו-7% בשנה, בהתאמה, בעוד העולם המתועש צומח בשיעור ממוצע של 2.8% בלבד. **שיעורי החיסכון** בסין ובהודו הם 50% ו-25% מהתוצר, בהתאמה, לעומת שיעור של 10% בלבד בארצות-הברית. לארצות-הברית, כמשק צורך, יש גירעון ענקי במאזן התשלומים, ואילו לסין, כמשק חוסך, יש רזרבות גדולות של הון. בסין ובהודו מתהווה פלח אוכלוסייה עשיר ומתקדם,

**תלותו של המערב
באנרגייה שמקורה
במזרח התיכון
מפחיתה את יכולתו
להתמודד עם האתגר
האסלאמי**

שיגיע לממדי אוכלוסייתה של ארצות-הברית ולכוח הקנייה שלה, ואז יתחרה בה. כיום ארצות-הברית מקדימה את סין בעשור שנים בתחומי הטכנולוגיה והצבא, אך בעוד חמש שנים היא עלולה לפגור אחרי סין במובנים מסוימים עקב ההתפתחויות הטכנולוגיות המהירות.

כיווני המדיניות של ארצות-הברית במזרח התיכון

יש הסבורים כי העידן האמריקאי במזרח התיכון הסתיים, בגלל מחיר נוכחותה של ארצות-הברית בעיראק, בגלל מחיר הגלובליזציה, בגלל התלות בנפט ובגלל ההתמקדות המוטעית בעניין הבחירות כבר בשלבים הראשונים של הרפורמות במזרח התיכון. אין פירוש הדבר שלא תהיה עוד לארצות-הברית השפעה על האזור, אבל היא לא תהיה עוד דומיננטית בו, וזאת כאשר המזרח התיכון מצוי בעידן ממושך של בעיות ואי-יציבות. אחרים טוענים כי העידן האמריקאי במזרח התיכון לא הסתיים: ארצות-הברית היא הכוח הפעיל ביותר באזור, והערבים מתחננים לפניה שלא תעזוב את עיראק ושלא תרפה מאיראן. השאלה היא כיצד תפעיל ארצות-הברית את כוחה זה.

מה יהיו אם כן מאפייני המדיניות של ארצות-הברית במזרח התיכון בישראל האחרונה של ממשל בוש, כאשר מולו פועל קונגרס אשר מצוי למן בחירות-הביניים בנובמבר 2006 בשליטת הדמוקרטים? מסתמן כי אלה יהיו המאפיינים העיקריים:

- הקונגרס יגלה מחדש את כוחו לדרוש מן הממשל הסברים בנוגע למדיניות החוץ שלו.
- בראש סדר-היום תעמוד עיראק. קיימים ספקות רבים באשר להגדלת סדר-הכוחות האמריקאי הלוחם שם וביחס להישענות על ממשלת אל-מאלכי, הנתפסת כבעלת אוריינטציה עדתית, ולא לאומית. שני צידי המתרס הפוליטי בווישנינגטון מחפשים את שביל-הזהב בין גישת הנשיא, החותר להגדלת המעורבות בעיראק, לבין זו של הדמוקרטים, הדוגלים בהקטנתה: רבים מהקוראים לצמצום המעורבות הצבאית תומכים בהגברת המעורבות באימון הכוחות של ממשלת עיראק. אין לצפות להצלחה ולניצחון, ומדיניות הממשל בשנתיים הקרובות תתמקד במה שניתן למנוע יותר מאשר במה שניתן להשיג. הנשיא לא יסתלק מעיראק, והקונגרס לא יצליח לשנות את החקיקה כדי לצאת ממנה.
- סוגיית איראן חשובה משהייתה אי-פעם בעבר, אך אין לכך עדיין ביטוי בוויכוח הפוליטי בארצות-הברית. הסוגיה עשויה ליהפך לפוליטית בשנה או בשנתיים הקרובות, ואיראן תתפוס את מרכז הזירה עם תוכנית הגרעין שלה. יש תמיכה מסוימת במשא-ומתן עם איראן, אך זו פחותה משהייתה מן הסתם אלמלא תופעת אחמדינז'אד (על סוגיית ההתמודדות עם ההתגרעות של איראן ראו בהמשך).

ארצות-הברית עודנה הכוח הפעיל והמשפיע ביותר במזרח התיכון, אך אינה דומיננטית בו כבעבר

ארצות-הברית לא תסתלק מעיראק בשנתיים הקרובות, אך תחתור למזעור נזקים יותר מאשר להישגים

**ישראל עדיין אינה
נושא למחלוקת
פוליטית בארצות-
הברית, אך היא
עלולה ליהפך לנושא
כזה לקראת בחירות
2008**

- כמו איראן, גם **ישראל** עדיין אינה נושא למחלוקת פוליטית, אך עליה להיערך לאפשרות שהיא תיהפך למוקד בוויכוח לקראת בחירות 2008: לאחרונה החל ויכוח על מידת החוכמה הגלומה באוריינטציה הפרו-ישראלית של ארצות-הברית, ותמיכת הציבור הרחב בישראל נחלשת. עם זאת, תשומת-הלב לסוגיה **הפלסטינית** עודנה מועטה. ההתעניינות בה תעלה במעט בשנה או בשנתיים הקרובות, אך לא עד כדי פריצת-דרך.
- **הרפורמות** במזרח התיכון, שעמדו במקום גבוה בסדר-היום של ממשל בוש בכהונתו הראשונה, צברו מוניטין שליליים, ונראה שהן ייבחנו מחדש, מן הסתם כבר על-ידי הממשל הבא. יש לשאול מה הרצף ומה הקצב הנכונים של הרפורמות, היכן הבחירות צריכות להשתלב במהלכן, וכיצא בזה. העובדה שמצרים וערב הסעודית הגבירו את תמיכתן בארצות-הברית בעניינים הקשורים לעיראק ולאיראן מעידה כי הן מעריכות שנושא הרפורמות ירד בחשיבותו מבחינת הממשל.
- **דוח בייקר-המילטון** אינו מיושם, אך גם לא נקבר, והוא עשוי לשוב ולעלות על הפרק.

יש לציין כי רבים ייחסו את מדיניות החוץ הניצית של הממשל להשפעתם של "השמרנים החדשים", אך עובדה היא כי הנשיא הקשיח את מדיניותו כלפי עיראק ואיראן דווקא אחרי שנציגים מובהקים שלהם, כגון רמספלד, וולפוביץ' ודגלס פיית', עזבו את משרד ההגנה.

סדר גרעיני עולמי חדש?

אחד האתגרים העולמיים המיידיים והקשים ביותר שארצות-הברית והמערב עומדים לפניהם הוא **התמורות בסדר הגרעיני העולמי**, שרבות מהן מתמקדות במזרח התיכון ומחייבות את הקהילה הבין-לאומית לארגנו מחדש. עם התמורות הללו נמנים:

- הניסוי הגרעיני של קוריאה הצפונית.
- תפוצה גוברת של טכנולוגיה גרעינית.
- סכנת הופעתה של איראן גרעינית, ובעקבותיה התפשטות צפויה של נשק גרעיני למדינות הסמוכות לה.
- התעניינות של **גורמי טרור** בגרעין, והאפשרות שיסתייעו במדינות בעלות יכולת, כאיראן, פקיסטן או קוריאה הצפונית (גורמי הטרור מוסיפים אתגר אסטרטגי חדש, שכן בניגוד למדינות הגרעיניות בסדר הגרעיני הישן, הם אינם מוטרדים מהתגובה על שימוש בנשק גרעיני, בהיותם מכוונים להקרבה עצמית).
- התמשכותו של הסכסוך **בתת-יבשת ההודית** ואפשרות הסלמתו לכלל עימות גרעיני, בשעה שבפקיסטן עצמה נמשכת אי-היציבות הבסיסית.

**הסדר הגרעיני העולמי
הישן התערער, ויש
ליצור סדר חדש**

- הופעתה מחדש של האנרגייה הגרעינית כחלופה זמינה במשק האנרגייה, בלי שיתלוו לכך סידורי בקרה שימנעו את ניצולה ליצירת סכנות גרעיניות.

הניסוי הגרעיני של קוריאה הצפונית מעיד על כישלון הסדר הגרעיני העולמי

הניסוי הגרעיני של קוריאה הצפונית לא גרם להרעה במצבה: לא נוצר משבר, הסחר שלה גדל, גבולותיה פתוחים והנסיבות הופכות אותה לפגיעה פחות לשימוש בכוח נגדה. כך הוכיח הניסיון של קוריאה הצפונית את **כישלונה של המערכת הבין-לאומית במניעת התגרעות של מדינות סודרות**. סביר להניח שגם איראן הבחינה בזאת. יתר על כן, בידי קוריאה הצפונית יהיה חומר בקיע בכמות כזו שהיא עלולה לייצא, כשם שייצאה בעבר את משאביה האחרים. **יפן** עלולה ליהפך למדינה גרעינית אם תחוש שאין באפשרותה לסמוך על ארצות-הברית. יש לפעול עתה **למניעת מכירה של חומרים וידע גרעיניים** על-ידי קוריאה הצפונית. כן יש להמשיך במאמצים הדיפלומטיים, ולנהל – תחת מטרייה רב-צדדית (שיחות השש) – משא-ומתן דו-צדדי בין ארצות-הברית לקוריאה הצפונית.

הכרסום בהרתעה מחייב התייחסות, ואולי אף הפעלת כוח

הכרסום בהרתעה מחייב התייחסות, ואולי אף הסתכנות **בהפעלת כוח**. הימנעות מכך עלולה במקרים מסוימים להוליך להתמוטטות ההרתעה. יש גם לחשוב מחדש על המשמעות של בקרת הנשק, אשר נהפכת למיושנת, להבדיל מהתחום של פירוק הנשק, שעודנו רלוונטי. קיימת דעה שעל ארצות-הברית להכריז חד-צדדית על אי-שימוש ראשון בנשק גרעיני, יהיו הנסיבות אשר יהיו, תוך הבהרה כי שימוש שני ייעשה גם ייעשה. אם כל מדינה שהיא תפעיל נשק גרעיני מכל סוג ומכל מניע שהוא, תשעה ארצות-הברית את התחייבותה לאי-שימוש ראשון. יש הטוענים כי למהלך כזה תהיה השפעה מפכחת על איראן וקוריאה הצפונית. יש לבחון מחדש גם את ההגנה נגד טילים, שהיא אבן-פינה בהגנת ארצות-הברית ובעלות-בריתה מפני קוריאה הצפונית ואיראן.

גורמים שונים ממליצים על מסלולים שונים נוספים. כך, מוצע כי ארצות-הברית ורוסיה ידונו **בביטחון ובבטיחות גרעיניים** ובהסכמים חדשים על צמצום הכמויות של ראשי הקרב ואמצעי השיגור, תחת פיקוח אפקטיבי. להלן צעדים נוספים שמוצעים:

- הגברת יציבותם של כוחות צבאיים גרעיניים.
- הקטנת כמות הנשק הפרוש, ובמיוחד צמצום או אף ביטול מוחלט של פרישת אמצעי לחימה גרעיניים טקטיים.
- הסרת ראשי הקרב מאמצעי השיגור כאשר מצב הכוננות נמוך.
- השמדת אמצעי לחימה ישנים, הבטחת שליטה מלאה במיקומם של אמצעי הלחימה הגרעיניים, ושיפור שיטות האחסון של חומרים גרעיניים.

**יש לפעול לכינון
משטר דלק גרעיני
בין-לאומי**

יש גם הממליצים על פעולה לכינון משטר דלק גרעיני בין-לאומי להספקת כל הדלק הגרעיני האזרחי, ולמשיכתו ואחסונו של דלק לאחר שימוש. לכך יתלווה שינוי באמנת ה-NPT, שיסגור את הפרצה המאפשרת כיום למדינות שאינן גרעיניות לעסוק בהעשרה ובתהליכי השבה (reprocessing) של פלוטוניום. כן יש להביא לידי אשרורה ויישומה של האמנה הכוללת לאיסור ניסויים (CTBT), ולהשלים את המשא-ומתן על האמנה להפסקת ייצור חומר בקיע לנשק ("Cut-Off") – FMCT.

אתגרים אסטרטגיים ומדיניים לישראל

הגרעין האיראני – מהות האיום וכיצד יש לפעול נגדו

עד כמה קרובה איראן ליכולת גרעינית? איראן טוענת כי הגיעה ליכולת העשרה, אך נראה שהיא נתקלת בבעיות טכניות, ביניהן התקנה לא-מוצלחת של צנטריפוגות. אין די מידע להעריך את יכולותיה הנוכחיות של איראן. ברמה העקרונית, אם היא תבנה מפעל מרכזי, היא תוכל להגיע ליכולת גרעינית בתוך שנים ספורות.

קיימת אפשרות שאיראן מפעילה מתקני גרעין חשאיים, והדבר עלול לקצר את לוח-הזמנים. האסטרטגיה שלה היא לפתח נשק תחת מסווה של תוכנית גרעינית לצורכי שלום. אך גם אם כיום אין לאיראן מתקני ייצור חשאיים, קיים הסיכון שברגע שהיא תשתלט על טכנולוגיית הצנטריפוגות, היא תנסה להקים מתקנים כאלה בעזרת רכיבים למתקנים גלויים.

יש הסבורים כי איראן לא תייצר נשק גרעיני בשנים הקרובות, אך תנסה לפתח את הטכנולוגיות שיקנו לה את האופציה לייצר נשק גרעיני בהמשך. אחרים מעריכים כי איראן תייצר נשק גרעיני תוך שנתיים עד שלוש שנים.

המשטר באיראן נתון במאבקי כוח בין שני מחנות:

- מנהיגי הדור הראשון של המהפכה, המתבססים על הברית בין מוקד הכוח הדתי של קום לבין מוקד הכוח הכלכלי של הזאר, תחת מנהיגותו של ח'אמנאהי – הללו שואפים לשמר את כוחם והשפעתם, ורואים בעדיפות עליונה את שרידות המשטר.
- הדור השני של המהפכה – האליטה הצבאית-הכלכלית של מנהיגי "משמרות המהפכה", בוגרי מלחמת איראן-עיראק (1980-1988), המתאפיינת **בתפיסות משיחיות** ובנטייה בולטת להליכה על הסף ולנטילת סיכונים בקבלת ההחלטות.

בני הדור השני, תחת הנהגתו של הנשיא אחמדינז'אד, פועלים לכבוש את מרכז-הכובד של השלטון מידי המנהיג ח'אמנאהי והכוחות התומכים בו. אלה החלו לאחרונה במתקפת-נגד, ותהליכי קבלת ההחלטות באיראן, ובאופן בולט גם בנושא הגרעין, משקפים את מאבקי הכוח בין שני המחנות. אחמדינז'אד רואה את עצמו כנציגו של האימאם הנסתר, ושואף לזרז את בוא יום-הדין שבו ישוב האימאם ויכונן את עידן הצדק הגלובלי, הווה אומר, שלטון האסלאם עלי אדמות.

איראן תוכל להגיע ליכולת גרעינית בתוך שנים ספורות. השאלה שנוותרת פתוחה היא אם היא תעבור מייד לייצור נשק או תישאר על הסף

תהליכי קבלת ההחלטות באיראן בנושא הגרעין משקפים את מאבקי הכוח בין שני המחנות באליטה השלטונית

**מבחינת עקרונות
ההרתעה, אין גזרה
שווה בין איראן לבין
ברית-המועצות בזמנה**

הטענה שאפשר לחיות עם איראן גרעינית מעלה בעיות מורכבות בנוגע לסוגיית ההרתעה. יש הטוענים כי כאשר יותר לה להיכנס למועדון הגרעין, תפעל איראן בצורה אחראית. אולם לא ברור אם עקרונות ההרתעה שנלמדו במלחמה הקרה יפעלו על איראן כמדינה גרעינית כפי שפעלו על ברית-המועצות בזמנה:

- עקרונות ההרתעה שפעלו על ברית-המועצות אינם פועלים, בוודאי לא באותה מידה, על אליטה שלטונית שיש בה רכיב התאבדותי-מרטרולוגי חזק. מכל מקום, היות שהבסיס התרבותי שונה, צפויות התנהלויות שונות במאפייניהן.
- קיימת סכנה שגרעונה של איראן יוביל לגרעון של מדינות נוספות במזרח התיכון, דבר שיסבך עוד יותר את משוואות ההרתעה בעולם כולו.
- איראן עלולה להעביר נשק גרעיני לידי צד שלישי, דוגמת חזבאללה, או לידי גורמי טרור אחרים.

לנשק גרעיני בידי איראן יהיו השלכות מרחיקות-לכת על המזרח התיכון והעולם:

- עד כה עמדה ישראל מול עולם ערבי שלא התלכד בניסיון להכריעה צבאית, עקב ההנחה שיש לישראל עליונות צבאית שלא תאפשר להכריעה. הגרעין האיראני עלול להיתפס כמנטרל את העליונות הישראלית, ותחת מטרייתו עלולה להיווצר קואליציה שתאיים על ישראל. הסיוע האיראני לטרור הפלסטיני בכספים, באמצעי לחימה ובידע, חשיפת היכולות שאיראן העבירה לחזבאללה, והסיוע שהעניק חזבאללה לחמאס – כל אלה ממחישים את חומרת האיום האיראני.
- תחת הגנת הנשק הגרעיני שלה תחוש איראן חופשית לגבות התקפות טרור נגד כל מי שיתפס על-ידיה כאויב.
- אותן מדינות ערב החרדות מפני האיום האיראני, כגון ערב הסעודית ומצרים, עלולות להחליט להתגרען אף הן.

האיום האיראני יוצר כבר עתה מכנה משותף בין ישראל לבין ערב הסעודית, מצרים וירדן. הוא גם יוצר אינטרס משותף לפעול להחלשת גרורותיה של איראן ולחיזוק יריביהן של גרורות אלה, שהם המחנה הפלסטיני בראשות מחמוד עבאס והמחנה התומך בממשלת סניורה בלבנון.

ארבע **חלופות** עיקריות עומדות לרשות המערב כדי למנוע את השלמת התגרענותה של איראן:

- "הידברות" ("engagement") – משא-ומתן בין ארצות-הברית לאיראן במסגרת דו-צדדית או רב-צדדית, וחבילה של פיתויים דיפלומטיים וכלכליים.
- הגברת הלחצים על איראן, כדי ליצור בה סדקים ולהוביל לשינויים במדיניותה הגרעינית.
- תקיפות צבאיות נגד מתקני גרעין, ואולי גם נגד מוקדי המשטר.
- שינוי המשטר על-ידי הפעלה של אמצעים גלויים וחשאיים.

**הימצאות נשק
גרעיני באיראן עלולה
לעודד קואליציה
צבאית שתאיים על
ישראל**

יתרונותיהן וחסרונותיהן של חלופות אלה הם כלהלן:

- **"הידברות" ("engagement")** – חלופת המשא-ומתן מתרכזת בשילוב איראן במהלכים שיהפכו את אי-ההצטיידות בנשק גרעיני לכדאית יותר מבחינתה מאשר המשך המאמצים להצטייד בו. על-פי פרשנות אחת, חלופה זו הייתה יכולה לפעול אילו מומשה באמצע 2003, כאשר קרנה של ארצות-הברית עלתה עקב הניצחון בעיראק, ואיראן חששה כי היא הבאה בתור. באותה עת הייתה איראן במגננה, לאחר שהסוכנות הבין-לאומית לאנרגייה אטומית חשפה דוגמות רבות של רמייה איראנית, ויחסי ארצות-הברית עם רוסיה היו טובים. כיום, ארצות-הברית מצויה בנחיתות בגלל עיראק, איראן מעריכה שרוסיה תגן עליה מפני סנקציות נוקשות, ומנהיגיה אינם חשים לחץ לוותר על תוכנית ההעשרה.
- **הגברת הלחצים** – איראן צברה ביטחון ביכולתה להמשיך את העשרת האורניום בלי לשלם מחיר של ממש, וחלופה זו שואפת להביא את איראן לידי חשיבה מחודשת על מאזן הרווח וההפסד שלה. זאת, בעיקר על-ידי הפעלת עוצמתה הכלכלית של ארצות-הברית במטרה לבודד את איראן, תוך דרבון של ממשלות ומוסדות פיננסיים באירופה וביפן לחדול מכל פעילות עימה, ועל-ידי הגברת הנוכחות הצבאית האמריקאית באזור. יש סימנים לכך שהחשיבה מחדש כבר החלה: התמיכה באחמדינג'אד פוחתת, שר הנפט שלו מתקשה לגייס בעולם מימון לפרויקטים, ואנשי עסקים ושמרנים איראנים מבקרים את הנשיא על התנהלותו הפרובוקטיבית בנושא הגרעיני.
- **תקיפות צבאיות** – החלופה הצבאית נהנית משני יתרונות ברורים:
 - א. ניתן לממשה בטווח הזמן הקרוב. יתרון זה חשוב אם המטרה היא למנוע מאיראן שליטה בטכנולוגיית ההעשרה בצנטריפוגות. יתרה מזו, יתרון זה אינו קיים בחלופות האחרות.
 - ב. קרוב לוודאי שפעילות צבאית אכן תשבש את מאמץ ההעשרה, כי מפעל ההעשרה בנתנז – חוליה מרכזית בפעילות ההעשרה – חשוף לפגיעה. עם זאת, לא ברור מהו משך הזמן שיידרש לאיראנים לשיקום הדרוש ולחידוש הפעילות, מה-גם שלא ברור אם אין להם מתקני העשרה חלופיים, שיישארו בידם גם אחרי התקיפה. בה-בעת ניתן לצפות כי איראן תנקוט מהלכי תגמול: פגיעה בישראל בדרכים שונות, טרור אנטי-אמריקאי חמור בעיראק וברחבי העולם, פגיעות בכלי-שיט במפרץ ושיבוש של ייצוא הנפט מדרום עיראק (שהיקפו כמיליון חביות ביום). לכן אין חלופה זו יכולה להיות הראשונה.
- **שינוי המשטר** – למרות אי-שביעות-הרצון הנרחבת של הציבור האיראני ממצב-הדברים, אחיזת המשטר הדוקה, והביקורת הנמתחת על הנשיא אחמדינג'אד על-ידי שמרנים ורפורמיסטים כאחד אינה מבשילה לכלל קריאת-תיגר על המשטר עצמו. לפי דעה אחת, יש לסייע לאופוזיציה באיראן להחליף את המשטר, אולם רבים סבורים כי שינוי המשטר בוא יבוא, אך

**תקיפות צבאיות ישהו
את פרויקט הגרעין,
אך לא ברור אם משך
ההשהיה יצדיק את
המחיר שתגבה איראן**

מבפנים, ולא עקב התערבות חיצונית, וכי הוא לא יתרחש במועד הקרוב, דהיינו, לפני שאיראן תשיג נשק גרעיני.

**החלופה של הגברת
הלחצים היא המעשית
ביותר, אולם סנקציות
כלכליות עלולות לפגוע
דווקא באליטה
הוותיקה ולשחק לידי
אנשי אחמדינג'אד**

נראה, אפוא, כי הגברת הלחצים היא האפשרות המועדפת לעת עתה. יש להמשיך בה, לבנות קואליציה בין-לאומית להגברת הלחצים, ואף להציב לאיראן פיתוי – נרמול יחסיה של ארצות-הברית עימה וחבילה של הטבות כלכליות – אם תהיה מוכנה לנטוש באמת את תוכנית הגרעין ואת הרכיבים האחרים של התנהלותה הבלתי-קבילה. בה-בעת יש להותיר את החלופה הצבאית על השולחן. עם זאת, יש להביא בחשבון כי סנקציות כלכליות יפגעו באינטרסים של האליטה הוותיקה יותר מאשר באלה של "הדור השני", שאף עשוי לצאת מחוזק מהן. לכן, לפני שיעורר המצור הכלכלי הבין-לאומי לחצים עממיים על אחמדינג'אד, הוא עלול דווקא לחזקו במאבקי הכוח הפנימיים.

**ישראל אינה ראש חץ
במאבק בגרעין
האיראני, אשר ראוי
כי ינוהל על-ידי
המעצמות הגדולות,
אך על ישראל ויהדות
העולם לפעול לדה-
לגיטימציה של איראן
ולגייס מדינות אחרות
להפעלת לחצים
כלכליים עליה**

מה צריך להיות מקומה של ישראל במאבק נגד האיום האיראני? עמדת ממשלת ישראל היא כי פתרון מדיני-דיפלומטי לסוגיה האיראנית הוא עדיין הפתרון המועדף, וכי ישראל, שאין לה דבר נגד העם האיראני ואין לה עניין בסכסוך עם איראן, אינה ראש חץ במאבק זה. ישראל נמצאת בחזית המאבק להעלאת הסוגיה על סדר-יומם של מנהיגי העולם ושל דעת-הקהל בעולם, אך ראוי שהמאבק עצמו ינוהל בראש ובראשונה על-ידי המעצמות הגדולות ועל-ידי מדינות מרכזיות נוספות. עם זאת, אין להסיק מן האיפוק והאחריות שישראל מגלה כיום כי לא תפעל בנחישות להגן על האינטרסים החיוניים שלה, אם יהיה צורך בכך.

לעומת זאת, יש הסבורים כי כאשר מדובר באיום ברצח העם היהודי בישראל, מוטלת על ישראל ויהדות העולם החובה להנהיג מסע לבניית חזית בין-לאומית נגד איום זה. על ממשלת ישראל לפעול יחד עם יהדות העולם כדי לרתום את כל הגורמים האפשריים ליצירת נחשול של דה-לגיטימציה בין-לאומית של איראן, ואף להפעיל עליה לחצים כלכליים כבדים כדי להביא לידי הפסקת תוכנית הגרעין שלה או ערעור המשטר. בהיבט של הדה-לגיטימציה נשקלת, למשל, האפשרות להעמיד את אחמדינג'אד למשפט העמים על הסתה לרצח עם.

המשטר באיראן נושא בחובו את זרעי הכישלון שלו עצמו. הוא פגיע מבחינה כלכלית מפני שהוא אינו מפנה משאבים מספיקים לרווחת עמו, ומונע את דרגות החופש בכלכלה שמייצרות צמיחה. ניתן להעצים את הלחץ הכלכלי על איראן ולהשתמש בתנופת השנאה שאחמדינג'אד מפיץ בעולם כולו נגד המשטר שלו עצמו. צריך לפעול להפיכת משטר זה למנודה ולבלתי-קביל בקהילת העמים, וכך להחלישו פוליטית, מוסרית וכלכלית, עד כדי ערעור קיומו. מסע גובר של דה-לגיטימציה יוליך לעצירת תוכנית ההתחמשות האיראנית, ללא צורך בפעולה צבאית, או להכשרת דעת-הקהל הבין-לאומית לקראת פעולה כזאת.

**יש להפעיל נגד איראן
מערכה של משיכת
השקעות**

מאה קרנות הפנסיה הגדולות בארצות-הברית משקיעות בשבעים חברות בקירוב אשר סוחרות עם איראן או מושקעות בה. משיכת האחזקות הללו מן החברות הפועלות באיראן היא מנוף לחץ אדיר על המשטר האיראני. על ארצות-הברית להפריט את מאמצי הסנקציות על-ידי פתיחה במערכה של משיכת השקעות (divestment), ושכנוע של יחידים, קרנות פנסיה ומוסדות פיננסיים למשוך את השקעותיהם מחברות המנהלות עסקים עם איראן. מערכה כזו תגביר את הוויכוח בתוך איראן בשאלה אם מדיניותה הנוכחית משרתת את האינטרסים של העם האיראני או רק של אליטה שמוליכה שולל.

אם האו"ם ימשיך לגרור את רגליו בהידרשו להטיל סנקציות על איראן פעם נוספת, תצטרך **ארצות-הברית** להנהיג קבוצה של מדינות שיסכימו להטיל סנקציות רב-צדדיות מחוץ למסגרת האו"ם. איראן זקוקה, למשל, לבנוזין מיובא. יש להבהיר לארצות כסין ומלזיה, שחתמו עם איראן על עסקאות לפיתוח שדות גז, וכן לרוסיה, המוכרת לה נשק, כי קשריהן עם איראן ימלאו תפקיד מרכזי במדיניותה של ארצות-הברית כלפי כל אחת מהן. בהיבט האמריקאי יש לחקור אם עסקאות אלה עם איראן מהוות הפרה של ה-"Iran Freedom Support Act" משנת 2006.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני: מהי הפרדיגמה הנכונה?

ממשלת ישראל ממשיכה לדבוק בפתרון של שתי מדינות לשני עמים – מדינת ישראל כביתו של העם היהודי, והמדינה הפלסטינית כפתרון השלם והיחיד לבעיית הפליטים הפלסטינים. היא רואה את עצמה מחויבת למנוע הקמת מדינת-טרור לצד ישראל, ולהשאיר בידיה את רוב המקומות שבהם קיים רוב של אזרחי ישראל. ישראל מעדיפה הסכם על חלופות אחרות, כל הסכם מותנה בכך שהפרתו לא תפגע בשמירת ביטחונה של ישראל. על הפלסטינים מוטל לממש את מחויבותם להילחם בטרור, אך על ישראל להידבר עם הנהגתם המתונה כבר עתה, כדי לחזקה וליצור יחד עימה חלופה מתונה לדרך שבה החמאס מוליך את הפלסטינים.

**מעבר ישיר למשא-
ומתן על הסדר-
הקבע נוגד את
ההיגיון שבבסיס
"מפת הדרכים"**

הבעיה היא כיצד ניתן לתרגם עקרונות כלליים אלה למהלכים ממשיים לקראת הסדר כאשר המסלול המוסכם לכך – "מפת הדרכים" – חסום. "מפת הדרכים" אינה ניתנת למימוש כעת לנוכח העובדה שהרשות הפלסטינית אינה יכולה לפעול לחיסול הטרור, הנדרש בשלב הראשון של ה"מפה", ואינה רוצה במדינה בגבולות זמניים, הנכללת בשלב השני. מעבר ישיר למשא-ומתן על הסדר-הקבע יעמוד בניגוד להיגיון המפה, המבוסס על תהליך הדרגתי, שבו הצלחת כל שלב מוליכה לשלב הבא אחריו.

לנוכח מצב זה מוצעת תוכנית תלת-שלבית חדשה להסדר-קבע של שתי מדינות, הממוזגת את "מפת הדרכים" עם היוזמה הסעודית שאומצה על-ידי פסגת הליגה הערבית בביירות במרס 2002. על-פי יוזמיה, יתרונות התוכנית הם האופק המדיני הריאלי שהיא מציבה לפלסטינים, והמתווה ההדרגתי שלה, המאפשר לבחון את התוצאות בכל שלב. שלבי התוכנית הם:

- עיצוב מציאות ביטחונית וכלכלית חדשה במשך שישה חודשים. במסגרת זאת תוכרז הפסקת-אש מלאה; יוחזר החייל החטוף גלעד שליט וישוחררו אסירים פלסטינים; יורדו מאחזים בלתי-חוקיים; ותואץ הפעילות הכלכלית.
- המהלכים דלעיל אמורים לחזק את יושב-ראש הרשות הפלסטינית ולשפר את יכולתו לטפל בפירוק תשתיות הטרור בשלב השני. בשלב זה, שיימשך אף הוא שישה חודשים, יימסרו לרשות הפלסטינית לשליטה מלאה (כאזורי A) שטחים המוגדרים כיום אזורי B, וייפתחו שדה-התעופה בעזה ומעבר מבוקר בין עזה לגדה המערבית. כלומר, הרשות הפלסטינית תקבל מאפיינים של מדינה פלסטינית בגבולות זמניים בלי שתיקרא בשם זה.
- כל אלה יכשירו את הקרקע לשלב השלישי, שהוא משא-ומתן על הסדר-הקבע.

יש הסבורים כי אי-אפשר לפתור את הבעיה הפלסטינית בלי להכריע קודם את האסלאם הרדיקלי

האם העמדות והתוכניות הללו עולות בקנה אחד עם המציאות? על-פי שלוש גישות שונות, התשובה שלילית. לפי גישה אחת, הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא חלק ממלחמת-תרבויות ומהעימות הכולל של האסלאם הרדיקלי הסוני ("האחים המוסלמים" ואל-קאעדה) והשיעי (איראן וחזבאללה) עם המערב. חמאס ו"הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני", על זיקתם לאיראן ולחזבאללה, משקפים היטב מציאות זו. לכן אי-אפשר לפתור את הבעיה הפלסטינית בלי לנצח במערכה הכוללת נגד האסלאם הרדיקלי. לפיכך, אין היגיון בחיפוש פתרונות דו-צדדיים מיידיים לבעיה זו, מה-גם שבצד הפלסטיני אין הנהגה אפקטיבית המסוגלת לממש את חזון שתי המדינות. בוודאי אין לבחור בחלופות של נסיגות חד-צדדיות, שכן הללו רק יחזקו את החזית האסלאמיסטית. על-פי גישה זו, טועים אלה הטוענים כי הבעיה הפלסטינית היא שורש אי-היציבות במזרח התיכון, וכי פתרונה יפתח את הדרך לפתרון כל מוקדי הסכסוך האחרים באזור.

חלק מהפלסטינים אינם יכולים לעשות את הנדרש כדי להגיע לפתרון של שתי מדינות. חלק אחר אינו רוצה בפתרון זה ובסיום הכיבוש, שכן להערכתו, הימשכותו תוליד לקריסתה של ישראל

על-פי גישה שנייה, הנחת-המוצא הישראלית שפתרון של שתי מדינות הוא הפתרון שהפלסטינים רוצים בו אינה נכונה, והמשך האמונה בה מבטא בעיה רחבה יותר, והיא חוסר הרלוונטיות של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל. לא זו בלבד שבצד הפלסטיני אין הנהגה המסוגלת לממש את חזון שתי המדינות, אלא שבאותו צד הולכים ומתחזקים הכוחות שאינם רוצים בשתי מדינות, אלא במדינה ערבית-אסלאמית פלסטינית אחת. כוחות אלה מעוניינים דווקא בהימשכות הכיבוש הישראלי, כי להערכתם הוא יסתום את הגולל על הפתרון של שתי מדינות. חמאס, המהווה חוליה ב"מערך ההתנגדות" המונהג על-ידי איראן,

פועל להביא לידי קריסתה של ישראל על-ידי יצירת דה-לגיטימציה לקיומה, תוך הפעלת טרור שיבטיח את המשך הכיבוש והשליטה הישראלית באוכלוסייה הפלסטינית. הוא אף מנסה לגרום לקהילה הבין-לאומית לאמץ את הפתרון של מדינה אחת, על יסוד העיקרון של "אדם אחד – קול אחד", במקום הפתרון של שתי מדינות. לשם כך הוא יוצר מבוי סתום בהליכי המשא-ומתן, מחריף את משבר הייצוג של הפלסטינים וחותר לפירוק הרשות הפלסטינית.

השאלה העולה לנוכח גישה זו היא כיצד ישראל צריכה להתמודד עם האסטרטגיה שנועדה להביא לידי קריסתה על-ידי המשך הכיבוש. על ישראל **לדאוג לכך שהרשות הפלסטינית תהיה "כתובת"**, כלומר, גוף שיכול לקבל החלטות ולבצען; לעגן את ההפרדה בינה לבין הפלסטינים בכלים אזרחיים, פוליטיים ודמוקרטיים; ולהביא לידי **שדרוג במעמדה של הרשות הפלסטינית** עד כדי הפיכתה למדינה. ללא כל אלה לא תוכל ישראל לסיים את שליטתה באוכלוסייה הפלסטינית.

על-מנת לסיים את הכיבוש יש לשדרג את הרשות הפלסטינית למעמד של מדינה ולחזק את סממני עצמאותה

קיימות שלוש חלופות המנסות **ליצור "כתובת" פלסטינית ולשדרג את הרשות הפלסטינית למעמד של מדינה**:

- **חלופת החסימה** – זו החלופה שישראל פועלת על-פיה כיום, ובמרכזה הדרישות להכרה מפורשת בישראל, לאשרור מפורש של ההסכמים שנחתמו בעבר ולהפסקת הטרור. לדרישות אלה מתלווה חרם בגיבוי בין-לאומי, במטרה להוליך לנפילת החמאס או לפחות לשינוי בעמדותיו בלי לגרום לקריסת הרשות הפלסטינית. חלופה זו נכשלה: החמאס אינו נופל ואינו משנה את עמדותיו, ואילו הרשות הפלסטינית היא שנוטה לקרוס.
- **חלופת החשיפה** – חלופה זו תהיה ישימה אם תוקם ממשלת אחדות לאומית פלסטינית. ישראל תאפשר אז לממשלת הרשות הפלסטינית לפעול, ותחייב אותה לקבל שורה של החלטות קשות, שבהן תצטרך ממשלה זו להתייחס למערכת ההסכמים הקיימים עם ישראל, ולהכריע אגב כך בין האידיאולוגיה של שלילת ישראל לבין הצורך לשרת את האוכלוסייה. יהיה אפשר, למשל, לשאול את ממשלת הרשות הפלסטינית אם היא מעוניינת להמשיך את הסדרי המכס: אם תענה בחיוב, תהיה בכך משום קבלה של אחד הנספחים בהסכם-הביניים, דהיינו, מהלך של אשרור דה-פקטו של ההסכמים הקיימים בין הרשות הפלסטינית לישראל; אם תענה בשלילה, יהיה בכך משום שדרוג עצמאותה של הרשות הפלסטינית וחיידוד העובדה שישראל אינה שולטת בה.
- **חלופת העימות** – בהנחה שההכרה בישראל כבר נעשתה על-ידי ארגון פת"ח ואש"ף, סיום השליטה בפלסטינים יתממש בשיתוף עם פת"ח, אחרי שינצח במאבק עם החמאס. מכאן נגזר שאם תפרוץ מלחמת-אזרחים, יהיה על ישראל להביא לידי ניצחון של הפת"ח, וכך להופכו לגורם שעומו אפשר להגיע לסיום הכיבוש ולשדרוג הרשות הפלסטינית למעמד של מדינה.

לפי גישה זו, בחינת החלופות שיאפשרו את סיום השליטה הישראלית בפלסטינים היא רק חלק אחד של מהלך נדרש רחב יותר **להתאמת תפיסת הביטחון של ישראל למציאות הנוכחית**, גם מעבר למכלול הפלסטיני.

**יש דעה כי אין מנוס
מכינון משטר
נאמנות בין-לאומי
בשטחים בניהול
אירופי**

על-פי **גישה שלישית**, לא הפלסטינים ולא ישראל מסוגלים לכוון סמכות שלטונית פלסטינית שתהיה שותפה להסכם, אך הם גם אינם יכולים להמשיך להמתין עד אשר תיווצר סמכות כזאת. לכן יש צורך בכינון **משטר נאמנות** בין-לאומי בשטחים, שיסייע בהשתלטות על ארגוני הטרור, יעזור בבניית מוסדות השלטון הפלסטיניים, ויזרים כספים לשטח כדי לשפר את איכות החיים באורח דרמטי. מי שיכול וראוי להתמודד עם משימה זו הוא האיחוד האירופי (אם כי יש המסתייגים וסבורים שהאיחוד אינו מסוגל לקיים מעורבות כה כבדה מפני שהוא שקוע בבעיותיו הפנימיות).

מנקודת-המבט של אותם **פלסטינים המעוניינים בפתרון של שתי מדינות** ובשלום עם ישראל, בשש השנים האחרונות (דהיינו, בתקופה שחלפה מאז נכשלה פסגת קמפ-דייוויד ופרצה אינתיפאדת אל-אקצא) התמקד הטיפול בסכסוך רק בהיבט הביטחון, קרי ביטחונם של הישראלים, תוך התעלמות מהקשר ההדוק בין העדר הביטחון של הישראלים לבין העדר החירות של הפלסטינים. לטענתם, אין מדובר בסכסוך ביטחוני שיש לו השלכות פוליטיות, אלא בסכסוך פוליטי שיש לו השלכות ביטחוניות. אולם כל המגעים שנערכו בין הצדדים בתקופה זו לא עסקו בסוגיה המהותית, קרי, סיום הכיבוש. יש לטפל בבעיות המיידיות של הישראלים והפלסטינים, אך יש לעשות זאת תוך ראייה ברורה של מתווה הסדר-הקבע, שעל הצדדים לחתור רק אליו, ולא לשום הסדרי-ביניים או מהלכים חד-צדדיים.

**שיפור התנאים
הכלכליים עשוי
לתרום ליישוב
הסכסוך**

מנהיגים בקהילה העסקית פועלים לשיפור התנאים ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני על בסיס תפיסה שכל **סכסוך לאומי ניזון מתנאים כלכליים** מסוימים, וכי אפשר לקדם את יישובו על-ידי גיוס כוחות השוק והיזמות הכלכלית כדי לסלק את התנאים האלה. תפיסה זו נסמכת על הניסיון של תהליך השלום בצפון-אירלנד, שם מיתנו **מהלכים כלכליים** את האלימות וקידמו את **שיחות השלום**. בהשראת ניסיון זה שואפים בעלי תפיסה זו לקדם את פיתוח התשתית הכלכלית כדי ליצור תעסוקה, שיכון, חיסכון והון אצל הפלסטינים, לרבות בפרויקטים משותפים להם ולישראלים כאחד.

עלייה במידת הדה-לגיטימציה של המדינה בקרב אזרחי ישראל הערבים נוסף על מכלול האתגרים האסטרטגיים שישראל ניצבת בפניהם, ניתן להבחין בעלייה במידת הדה-לגיטימציה של מדינת ישראל גם בקרב ערביי ישראל. יש הטוענים כי הדיון המתנהל בציבור הערבי בנוגע לאופי המדינה נובע מהעדר שוויון, וכי אם יהיה שוויון – לא יהיה בו צורך. כנגדם יש הסבורים כי עיקר הוויכוח אינו **בשאלת השוויון** בין יהודים וערבים, אלא **בערעור על עצם**

**"החזון העתידי"
משקף את החרפת
המאבק סביב קיומה
של מדינת-הלאום
היהודית**

הלגיטימיות של המדינה, ולכן גם אם תמשיך המדינה לפעול לצמצום הפערים, היא לא תזכה בלגיטימיות. מסמך "החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל" משקף מבחינה זו את ההתפתחויות בעשור הנוכחי בסכסוך הישראלי-פלסטיני. ברור כי בתקופה זו העריכו שני הצדדים נכונה את משמעות דבקותו של היריב בעמדות-היסוד הלאומיות שלו: המיעוט הערבי – את נחרצותה של ישראל לבצר את הרוב היהודי במדינת-הלאום היהודית, גם במחיר סיכונים ביטחוניים ומדיניים חמורים; ואילו הרוב היהודי – את התייצבות האוכלוסייה הערבית מאחורי מנהיגות לאומית, הנאבקת נגד מדינת-הלאום היהודית על-חשבון המאבק למען השתלבות כלכלית וחברתית.

**מלחמת לבנון
השנייה העמיקה את
הקרע בין ערבים
ליהודים בישראל**

ברור גם כי ההכרה בנחרצותו של היריב העמיקה בקרב כל אחד מן הצדדים את דבקותו בדרכו שלו, ויצרה קרע עמוק וחוסר אמון בין ערבים ליהודים בישראל, עד כדי נכונות להשלמה עם אלימות פיזית כלפי אזרחים (בקרב 8% מהיהודים ו-31% מהערבים). **הקרע העמיק** בעת מלחמת לבנון השנייה, אף שטילי חזבאללה לא הבדילו בין יהודים לערבים.

בפתח "החזון העתידי" נקבע כי "ישראל היא תולדה של פעולה קולוניאלית שאותה יזמו האליטות היהודיות-ציוניות באירופה ובמערב, הוקמה בסיוע מדינות קולוניאליסטיות". המשמעות הברורה היא **שלילת הלגיטימיות** של מפעלו הלאומי של העם היהודי מעיקרו, באופן שרק חיסולו יוכל לתקן את המעוות. יש במסמך האמור דרישה מן היהודים להתמודד עם עברם, והתעלמות גמורה מכל המאמצים הפלסטיניים והערביים לחסל את היישוב היהודי. כן יש בו תביעה לחסל את אופייה היהודי של ישראל ולהנהיג בה "דמוקרטיה הסכמית", במגמה לחזק "את קיומן של שתי קבוצות לאום במדינה, הפלסטינית והיהודית... [ולהבטיח] שותפות אמת בשלטון, במשאבים ובתהליכי קבלת ההחלטות לשתי קבוצות הלאום". מדברים אלה משתמעת כוונה ליצור **מדינה דו-לאומית**. ליתר תוקף יש הדגשה חוזרת ונשנית כי "הערבים הפלסטינים הם בעלי הארץ המקוריים".

המסמך משתלב בכישלון הניסיון להגדיר את יחסי הרוב והמיעוט במדינה ואת זיקתם ההדדית באמצעות אמנה משותפת לאינטלקטואלים יהודים וערבים בישראל. בשלב הנוכחי – ובלי שום קשר לתהליך המואץ, המתקיים ממילא, של צמצום הפערים בין יהודים לערבים – נראה כי שני הצדדים יודעים שאין באופק הקרוב פתרון המקובל על שניהם, וכי אפשר רק לבחון כיצד תתנהל בקרת הנזקים של המציאות הקיימת.

החמרת האנטי-ישראליות והאנטישמיות במערב, והשלכותיה על מעמדם של ישראל והיהודים

**הכפירה בזכותה של
ישראל להתקיים
עוברת משולי
החברה המערבית אל
מרכזה, וזוכה
בלגיטימיות גוברת**

דמותה של ישראל ויוקרתה בעולם מידרדרות במדרון חלקלק. בפסגתו נמצאת ביקורת על ישראל אשר משקפת בחלקה במידת-מה את השיח הישראלי הפנימי, אך בתחתיתו יש שני יסודות אשר הולכים ומתגברים: יסוד האנטי-ישראליות ויסוד האנטישמיות. **אנטי-ישראליות** היא כפירה בזכותה של ישראל להתקיים. לעיתים היא צמודה לאנטישמיות, ולעיתים היא נפרדת ממנה. הכפירה יכולה להיות עקרונית, כלומר תפיסה שישראל לא הייתה צריכה לקום כלל, או קביעה כי לנוכח מעשיה של ישראל והתנהגותה אין לה זכות קיום. אנטי-ישראליות מסוג אחר מתגלה כאשר כופים על ישראל אמות-מידה שאינן נדרשות ממדינות אחרות, וכאשר אין עושים הבחנה בין החברה הישראלית, כחברה רבגונית הנתונה בוויכוח דמוקרטי מתמיד, לבין ישראל ממשלתית ומונוליתית.

גורם שתורם לאנטי-ישראליות הוא מכלול אמצעי התקשורת של הזרם המרכזי (mainstream) במערב. הצורה המוטה שבה הם מציגים את הסכסוך הישראלי-ערבי משרתת את התעמולה האסלאמית, ושוללת את זכותם של ישראל והיהודים להגן על עצמם.

יש הסבורים כי שואה שנייה לא תיתכן בימינו, אך **העולם הנאור מוכן כיום לעולם בלי ישראל** אף יותר מכפי שהיה מוכן לחיות בלי יהודים בשנת 1938. אמירות כגון "ישראל היא ניסוי שנכשל ועליה להיעלם" או "העולם יהיה טוב יותר בלעדיה" נהפכו ללגיטימיות. כך, בעוד הכחשת השואה היא עברה פלילית בחלק ממדינות המערב, הכחשת זכות קיומה של ישראל אינה כזו, ואף מזכה את המכחישים ביתרונות.

למרות זאת, ישראל והעם היהודי **אינם מתגייסים** די הצורך למאבק באנטי-ישראליות. כאשר Amnesty International ו-Human Rights Watch האשימו את ישראל בפשעי-מלחמה בעקבות פגיעה באזרחים בלבנון בקיץ 2006 (אף שנעשתה שם מניפולציה של חזבאללה), לא השכילה ישראל להגיב בזמן אמיתית ובאורח אפקטיבי, ונותרה עם תווית של מדינה לא-לגיטימית.

**האדישות בעולם
לאיומי איראן
ולפגיעת חזבאללה
באוכלוסייה
האזרחית בישראל
ממחישה את האתגר
למעמדה של ישראל**

מלחמת לבנון השנייה המחישה את האתגר המוצב למעמדה של ישראל בעולם, כאשר חזבאללה המטיר במשך שבועות חימוש קטלני על אוכלוסייה אזרחית ללא הבחנה בלי שאמות הסיפים של העולם הזדעזעו. הוא הדין בנוגע **לאדישות שבה מתקבלים איומי איראן על עצם קיומה של ישראל**. אירופים רבים מוטרדים ממצב זכויות האדם באיראן יותר מאשר מאיומיה. בהתמודדות ההסברתית עם אתגר זה על ישראל ללמד את המערב, ובמיוחד את אירופה, את מהות האיום האיראני. הטיפול ההסברתי באיראן חייב לכלול יצירת דיכוטומיה בין הגורמים

הרדיקליים המסכנים את שלום העולם לבין המתונים, ולהקפיד למקם את ישראל בצד המתון והחיובי.

בעת האחרונה ניכרת החמרה באנטי-ישראליות ובאנטישמיות דווקא בארצות-הברית. בין הביטויים לכך:

**ספרו של קרט
והוויכוח סביבו
העבירו את מתקפת
האנטי-ישראליות
והאנטישמיות
מהאקדמיה אל
הציבור הרחב**

פרסום ספרו של הנשיא ג'ימי קרט, שתיאר את יחסה של ישראל לפלסטינים כאפרטהייד. זהו קו פרשת-המים הן בנוגע ליחסי ישראל עם ארצות-הברית והן בנוגע ליהודי ארצות-הברית. קרט העלה באוב את סיפור-הבדים הישן על שליטת היהודים בתקשורת, המונעת סיקור תקשורתי הוגן ומאוזן של מצוקת הפלסטינים, אשר חמורה, לטענת קרט, מן המצוקה שהייתה נחלתם של השחורים בדרום-אפריקה בעת האפרטהייד. קרט טוען כי מעורבותם של היהודים בפוליטיקה האמריקאית אינה מאפשרת לפוליטיקאים אמריקאים להביא לידי שינוי בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ומציג כדוגמה לכך את כוחה של AIPAC. קרט תולה את הביקורות הקשות על ספרו בקשר שרקמו נגדו היהודים באמצעי התקשורת. הוא אמר גם כי הטרור הפלסטיני צריך להיפסק רק כאשר ישראל תקבל את "מפת הדרכים", וסירב לגנות ירי רקטות נגד אזרחים כמעשי טרור. זהו קו פרשת-המים כי הוא מקנה לגיימימיות לדה-לגיטימציה של ישראל במרכז הקהילה הפוליטית, לאחר שעד כה לא חרגה דה-לגיטימציה זו מן השוליים הקיצוניים בימין ובשמאל.

פרסום המסמך של Stephen Walt ו-John Mearsheimer, אשר נתן לגייטימציה בחוגים האקדמיים לתפיסה שהכשיר קרט בציבור הרחב. מירשיימר, המגיע מן הזרם האקדמי המרכזי, הביא לזרם זה של האקדמיה את התפיסה שהשדולה היהודית מהווה איום על ארצות-הברית. לדברים אלה נודעת כיום השפעה רבה על אקדמאים ועל סטודנטים, שהם מנהיגיה לעתיד של ארצות-הברית.

חזבאללה וחמאס מצאו את הדרך להצלחה במלחמה התקשורתית נגד ישראל על-ידי הצגתה כהורגת אזרחים – אותם אזרחים שחזבאללה וחמאס חושפים לסכנה בכוונה תחילה על-ידי כך שהם לוחמים מתוך אתרים מאוכלסים באזרחים.

מועלות טענות שהשדולה היהודית דוחפת את ארצות-הברית למדיניות חוץ שאינה בטובה – למשל, לכיוון מלחמה נגד איראן.

יש המעריכים כי ארצות-הברית תחווה בשנים הקרובות את המודל הבריטי של אנטישמיות גוברת בקמפוסים ובארגונים חברתיים, אשר עוברת מן השוליים אל המרכז. יהודים בארצות-הברית של היום נופלים קורבן לתקיפה פי שבעה מאשר מוסלמים.

**נחלשת התמיכה
בישראל בקרב
הציבור האמריקאי
הרחב ובאליטה
הלא-אוונגלית**

ניכר שהתמיכה בישראל בציבור האמריקאי הרחב נחלשת, ופוחתת גם התמיכה בה באליטה הלא-אוונגלית. **את ספרו של קרטור תקפו רק יהודים**; אילו פורסם לפני עשור, היו גם אישים בכירים לא-יהודים, פוליטיים ואקדמיים, קוראים את קרטור לסדר. **על ישראל להיערך לאובדן הסיוע המדיני והכלכלי האמריקאי** במהלך השנים הקרובות.

מענים לאתגרים האסטרטגיים והמדיניים של ישראל

כיצד נחדש ונעצים את הצבא?

מלחמת לבנון השנייה, בקיץ 2006, חשפה שורה של כשלים בהפעלת צה"ל כגורם המופקד על יצירת הרתעה ועל הכרעה בשדה-הקרב במלחמות כפויות. חלקם נזקף לחובת הדרג הממונה על צה"ל בעבר ובהווה, אשר קיבל החלטות מוטעות או שגה בהערכת האיומים ובגיבוש האסטרטגיה (למשל, בכל הנוגע לשיתוק החיים בצפון בשל ירי הרקטות "קצרות-הטווח" ולמוכנותו של העורף לקראת תרחיש כזה). כשלים אחרים היו של צה"ל עצמו, ונקשרו בעיקר לניהול המלחמה ברמות השונות, לטיפול במערך המילואים, להכנת כוחות היבשה (בצמוד להתמודדות המיומנת שלהם עם האינתיפאדה החמושה), להכשרת מפקדים, לחלוקה וניצול של המשאבים, ויש אומרים שגם להישענות-יתר על הטכנולוגיה.

כל הכשלים הללו אינם מעיבים על גילויי הגבורה והמסירות של הלוחמים עצמם. אין בהם גם כדי לטשטש את הפוטנציאל האדיר הטמון במערכת הצה"לית, וגם לא את יכולתה להפיק לקחים (אשר באה לידי ביטוי בתחקירים המקיפים שנערכו לאחר המלחמה). אבל הפקת הלקחים נדרשת בדחיפות, וצריכה להיעשות בראש ובראשונה מתוך התייחסות לעימותים ולאיומים הצפויים בעתיד.

לקח מרכזי של מלחמת לבנון השנייה הוא הצורך בשיפור יסודי של הליכי קבלת ההחלטות ושל עבודת המטה של הדרג המדיני

בדרג המדיני נדרשת רויזיה יסודית בהליכים של קבלת ההחלטות ובעבודת המטה (ובכלל זה בתפקודה ובמעמדה של המועצה לביטחון לאומי וביכולת הפיקוח הפרלמנטרי של ועדת חוץ וביטחון), וכן בעיצוב תקציב ביטחון רב-שנתי (שיאפשר תכנון לטווח ארוך) ובמדיניות הטיפול בעורף. בד בבד על הדרג המדיני לנצח על מהפכה חברתית לחידוש האמון בצבא, בידעה שצה"ל יוסיף להיות צבא העם, ולא ארגון מקצועי מובדל מהעם.

בצה"ל עצמו נדרשות רפורמות מקיפות בתחומים הבאים:

- חיזוק המודיעין כדי שיוכל לספק התרעה על תפניות וכן התרעה שוטפת, שיפור יכולת האיסוף של המודיעין וזמינותו בכל הרמות – מן הקברניט ועד לשטח.
- שימור וטיפוח של היתרון האיכותי והטכנולוגיה המתקדמת.
- שיפור יכולת המעבר בין מצבי לוחמה שונים, הדגשת מרכזיותו של התמרון היבשתי, ופיתוח יכולות לחימה בסביבות שונות (לרבות בעימותים א-סימטריים).
- ביעור הפוליטיקה משורות הצבא וסילוק המנטליות שמקנה לתדמית עדיפות על המהות.

נדרשת מהפכה חברתית לחידוש אמון הציבור בצבא

**בצבא נדרשות
רפורמות רבות, אך
מעל לכל יש לחדש
את מרקם הערכים,
ובכלל זה את תחושת
השותפות, את
אמירת האמת ואת
האמון הדדי
בשורותיו**

- הגברת האימונים של כל הכוחות הלוחמים, ובמיוחד של מערך המילואים.
- פיתוח מסלולי הקידום של דרגי הפיקוד, ובכלל זה קביעת צמתים מחייבים בהכשרה, יצירת תיאום בין לימודים, תרגילים ואימונים והדגשת ההתמקצעות.
- שיפור התרבות הניהולית והנהגת מדידה שוטפת של היכולת האופרטיבית.
- התייעלות, הגברת השימוש במיקור-חוץ והורדת משימות לא-צבאיות מכתפי צה"ל.
- מעל לכל – חידוש מרקם הערכים, ובכלל זה תחושת השותפות, אמירת אמת ואמון הדדי בכל שורות הצבא.

שדרוג הקשרים האסטרטגיים של ישראל

מענה חשוב לאתגרים שמציבים לישראל הן "מערך ההתנגדות" או "הציר הרדיקלי" במזרח התיכון והן התעצמות האנטי-ישראליות במערב הוא שדרוג קשריה האסטרטגיים של ישראל עם שותפיה במערב – ארצות-הברית, האיחוד האירופי ונאט"ו. שדרוג זה יספק משקל-נגד למאמצים לבודד את ישראל ולהפוך את שלילת קיומה לעמדה מקובלת גם במערב.

**הגברת שילובה של
ישראל בגופים
בין-לאומיים
תיצור משקל-נגד
למגמת הכפירה
בזכות קיומה**

התחום הראשון שבו יש לבצע **שדרוג אסטרטגי** הוא התחום הביטחוני: שדרוג יתרונה האיכותי של ישראל, כך שלא יהיה אפשר להכריעה צבאית, הוא רכיב מרכזי בקשרים עם ארצות-הברית. אך העוצמה הביטחונית היא רק רכיב אחד של החוסן הלאומי: עוצמתה הכלכלית של ישראל שודרגה על-ידי הסכם האסוציאציה עם האיחוד האירופי, ואת עוצמתה המדינית ניתן לשדרג על-ידי שילובה בקבוצות ובארגונים בין-לאומיים, אשר ייצור היפוך של מגמת הדה-לגיטימציה של ישראל. נוסף על כך, **שדרוג הגורמים בציר הערבי המתון** אשר מקבלים את ישראל ומותקפים בשל כך על-ידי "מערך ההתנגדות", כגון יושב-ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס וראש ממשלת לבנון פואד סניורה, ישדרג בעקיפין את ישראל, ויוכיח כי הניסיון לשלול את קיומה מוליך לתוצאה הפוכה.

על-פי תפיסה אחת, **לשדרוג עלולים להיות חסרונות**, ונלוות אליו מגבלות המצמצמות את חופש הפעולה. לעיתים גם אין טעם לבצע שדרוג פורמלי, כי יש יתרונות גדולים בשיתוף-פעולה שאינו מבוסס על שדרוג פורמלי. אי-כריתת **ברית הגנה** בין ישראל **לארצות-הברית** מספקת דוגמה למקרה שבו אין טעם בשדרוג פורמלי של היחסים: ישראל נהנית כיום משלל היתרונות שברית הגנה זו מעניקה בלי לשלם את המחיר שכרוך בתהליך הפורמליזציה. יתר על כן, על-פי תפיסת הביטחון שלה, ישראל אינה נוטה להסתמך על ארצות-הברית להגנתה. באשר לארצות-הברית, כריתת ברית הגנה עם ישראל תפגע בקשריה עם העולם הערבי ובמעמדה כמתווך אזורי. עם זאת, יש לעודד שדרוג בתחומים כגון **שיתוף-הפעולה הטכנולוגי**. גם האינטרסים של מדינות **אירופה** באזור כיום אינם עולים בקנה

אחד עם שדרוג פורמלי של יחסים בתחום הביטחון. מצב זה יכול להשתנות אם תהיה התפתחות חיובית משמעותית ובת-קיימא ביחסי ישראל עם הערבים.

**הקהילה האטלנטית
היא ביתה הטבעי של
הדמוקרטיה
הישראלית**

קשריה של ישראל עם נאט"ו התהדקו בשנים האחרונות. ישראל היא דמוקרטיה שסביבתה הטבעית היא הקהילה האטלנטית, והיא שותפה לנאט"ו ולמדינות החברות בו בערכים אסטרטגיים ובתפיסות-עולם. בעקבות התרחבות נאט"ו למזרח אירופה נכלל בו עתה גוש של מדינות המגלות אהדה רבה לישראל כדמוקרטיה תחת איום, והן יוכלו לסייע בבניית יחסים חדשים בין ישראל לארגון. ישראל היא המדינה הראשונה מחוץ לקהילה האירו-אטלנטית שחתמה על הסכם "יתוכנית שיתוף-פעולה יחידני" (ICP). התוכנית עוסקת בעשרים ושבעה תחומים של שיתוף-פעולה, כגון: תגובה על טרור; חילופי מודיעין; הגנה מפני איומים גרעיניים, כימיים וביולוגיים; דוקטרינות צבאיות ומוכנות למצבי חירום. היא גם יוצרת מסגרת המאפשרת להגדיל את מרחב שיתוף-הפעולה.

**ישראל אינה צריכה
לחשוש מניהול יחסי
החוץ שלה במסגרות
רב-צדדיות. עליה
להחליט על שדרוג
מהותי של קשריה
עם נאט"ו**

אלא שישראל מתקשה להחליט על שדרוג מהותי של קשריה עם נאט"ו. ישראל נוהגת באורח מסורתי לנהל את יחסי החוץ שלה על בסיס דו-צדדי, וניסיונה בניהול מדיניות ודיפלומטיה באופן רב-צדדי הוא מוגבל. יש בישראל הטוענים כי דו-צדדיות מביטה מידה רבה יותר של יכולת תמרון וחופש פעולה. גם הניסיון ההיסטורי משפיע בכיוון זה: הצלחתה של ישראל להשמיע כראוי את דברה במסגרות רב-צדדיות הייתה פחותה בהרבה מאשר במסגרות דו-צדדיות. חלק מממסד יחסי החוץ הישראלי כופר בצורך לנסות לבנות שותפות אסטרטגית רחבה, שלא לומר ברית פורמלית, הן עם ארצות-הברית והן עם אירופה. לדידו, הדבר בלתי-מעשי ובלתי-מועיל, ויצמצם את חופש הפעולה האסטרטגי של ישראל.

אבל השאיפה לשותפות מקיפה הן עם ארצות-הברית והן עם אירופה אינה עומדת בניגוד לברית האסטרטגית החיונית בין ישראל לארצות-הברית. מעבר לכך, "המזרח התיכון הרחב" הוא הזירה העיקרית שבה באה לידי ביטוי דווקא ההתקרבות בין ארצות-הברית לאירופה באחרונה, וזאת משום שאזור זה הוא מקורם של האיומים העיקריים שהקהילה האטלנטית עומדת בפניהם – אסלאם רדיקלי, טרור, נשק להשמדה המונית והגירה בלתי-חוקית. איומים אלה מכוונים גם נגד ישראל, ולכן הופכים אותה לשותף הטבעי של המחנה האירו-אטלנטי. ארצות-הברית אף רואה בחיוב מעורבות אירופית רבה מבעבר במזרח התיכון. על ישראל לפעול לקידום קשריה עם נאט"ו כאבן-בניין בבניית יחסים רב-צדדיים בינה לבין הקהילה האטלנטית, ויש הדוגלים בכך שתשאף גם לחברות בארגון, בהנחה שיממש את הטרנספורמציה הפוליטית והצבאית שאותה הציב לעצמו כיעד.

חוזרת ונשנית השאלה אם חברות בנאט"ו **תגביל את חופש הפעולה** של ישראל. על-פי דעה אחת, התשובה היא שלילית, ולראיה – בריטניה יצאה בשעתה למלחמה באיי פוקלנד בלי שום מגבלות שנבעו מחברותה בנאט"ו. על-פי דעה אחרת, התשובה היא חיובית: כל חברות בברית בין-לאומית כרוכה בדילמה של "הפלה בפח" ו"נפילה בפח" – כל צד מעוניין למשוך את בעלי-בריתו ללחום לצידו בשעת הצורך, אך אינו רוצה שהם יגררו אותו ללחום את מלחמותיהם. לכן נאט"ו יעניק לישראל את זכות החברות רק בתמורה לפיקוח הדוק על פעולותיה הצבאיות. לכל אחת מעשרים ושש חברות הארגון יש זכות וטו, וחלקן אוהדות את מדינות ערב יותר מאשר את ישראל, ואין להן עניין להיגרר למלחמותיה של ישראל. לפי המחזיקים בדעה זו, יתרון ההרתעה שישראל תזכה בו כתוצאה מהחברות בארגון אינו שקול לסיכון, ואולי למחיר, הכרוך בכך שמדינות מרכזיות בארגון אינן שותפות לעמדתה בסכסוך שלה עם מדינות ערב.

**על ישראל לגבש
אסטרטגיה אירו-
אטלנטית מקיפה
וארוכת-טווח לקראת
פסגת נאט"ו באביב
2008**

על רקע זה יש הסבורים, כי אף-על-פי שישראל ראויה לשדרוג, אין לצפות שתזכה בו, והיא אף אינה צריכה לרצות בו. ישראל טרם הוזמנה להצטרף לנאט"ו, ואין זה סביר שתזמן לפני שייפתר הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אך גם ללא חברות מלאה, ישראל יכולה עדיין לשדרג את קשריה עם נאט"ו מעבר לקשרים הקיימים. לשם כך על ישראל להחליט עד כמה הידוק הקשרים חשוב לה, ובאילו יחסים עם הארגון היא חפצה. עליה לגבש **אסטרטגיה אירו-אטלנטית** מקיפה וארוכת-טווח, וחשוב שתעשה זאת עוד לפני מפגש הפסגה הבא של נאט"ו, המתוכנן לאפריל 2008.

ישראל מתאימה לחברות באיחוד האירופי במונחי התוצר הלאומי הגולמי שלה, אך היא לא תתקבל כחברה בו מהסיבות הבאות:

- האיחוד לא יוכל לקבל את ישראל בעודו דוחה את תורכיה.
- אי-אפשר לצרף את ישראל בלי לצרף את הפלסטינים, אך הפלסטינים אינם עומדים באמות-המידה הכלכליות והפוליטיות של האיחוד.
- מדינות פרו-ערביות החברות באיחוד יתנגדו לצירוף ישראל מחשש לקשריהן עם מדינות ערב.

לעומת זאת, אפשר להגיע להסכם על שותפות של ישראל בשוק האירופי המשותף, כלומר, שותפות כלכלית ללא חברות באיחוד האירופי.

אתגרים בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה

משבר הממשל

הולכת וגוברת התחושה שהממשל בישראל נתון במשבר אסטרטגי עמוק, אשר מתבטא בהעדר מנהיגות ובתפקוד לקוי של מערכות השלטון, ויוצר חוסר ביטחון ואי-ודאות. המנהיגות נעדרת חזון, אינה מגדירה יעדים ואינה מתווה דרך ואסטרטגיה. היא אינה מעוררת את האמון הנדרש למימוש מטרותיה. בה-בעת האפקטיביות של מערכות הממשל פוחתת – החלטות רבות שראוי לקבלן אינן מתקבלות, והחלטות שהתקבלו אינן מיושמות. הממשלות מתקשות למשול, לתכנן ולבצע. ללא שינוי מהיר ועמוק, ספק אם תשכיל ישראל להתמודד כראוי בשנים הקרובות עם האיומים החיצוניים הגוברים.

ירידת האפקטיביות הממשלית נובעת מהגורמים הבאים:

- **העדר יציבות שלטונית** – בשנים האחרונות כהונת הכנסת והממשלה תמה הרבה לפני גמר הקדנציה הקבועה בחוק, ולכן יש לשנות את השיטה הפוליטית באופן שיבטיח יציבות שלטונית.
- **העדר כלים לתכנון ולקבלת החלטות** – מודל קבלת ההחלטות ברמה הלאומית לקוי, אין שיטה ברורה לטיפול באיומים, והמועצה לביטחון לאומי אינה באה לידי ביטוי. יש צורך מידי בבניית מערכת ראויה לקבלת החלטות ברמה הלאומית.
- **התערערות מערכת האיזונים בין זרועות השלטון** – המחוקקת, המבצעת והשופטת – באופן שמסכל תפקוד מוצלח של השלטון.

יש מי שסבור כי בראייה היסטורית המשבר משקף את העדר האיזון בהתפתחותן של האליטות בישראל: האליטה הפוליטית נהייתה ירודה ובלתי-ראויה; האליטות האקדמית, המשפטית והתקשורתית לא סיפקו מנהיגות מיטבית; והאליטה הכלכלית ניצחה על תהליך ההפרטה, אשר הצליח היטב מבחינה כלכלית אך יצר אי-צדק חברתי, משבר מושגי ונורמטיבי, ומבנה מדיני-ציבורי שאינו מתפקד. נוצר מצב שבו הכלכלה חזקה אך המדינה אינה מתפקדת, העם בריא אך האליטות פגומות. על-פי ראייה זו, נחוצים כיום מהפך מידי במבנה האליטות בישראל ומערך נורמטיבי חדש שייגזר ממנו.

החוסן הלאומי תלוי בבירור בסדרי ממשל תקינים ובנורמות ציבוריות של ניקיון-כפיים ושקיפות. לכן יש חשיבות עצומה למאבק על טוהר המידות, למלחמה הבלתי-נלאית בשחיתות, לפעילות האפקטיבית של מערכות הביקורת הממלכתיות ולערנות הדרוכה של כלי-התקשורת. אך יש ויכוח בשאלה מהו האיזון הנכון בין ביקורת ומאבק בשחיתות לבין יכולת השלטון לתפקד. אווירה ציבורית המתבטאת, למשל, בסברה של 87% מהציבור כי המדינה מושחתת, עלולה לגרום

משבר הממשל מחייב שינוי השיטה הפוליטית ובניית מערכת קבלת החלטות ברמה הלאומית

ההגזמה וההיסחפות בביקורת הציבורית והמשפטית נגד השחיתות עלולות לפגוע בחוסן הלאומי

פגיעות ממשיות בחוסן הלאומי, ובכלל זה הגברת הניכור כלפי המוסדות הדמוקרטיים הנבחרים; סיכול עבודתם של נבחרי ציבור ועובדי ציבור נאמנים; זריעת פחד מפני קבלת החלטות, שעלולה להגיע לא-אחת עד כדי שיתוק של הזרוע המבצעת; הרתעת משקיעים מחוץ-לארץ; והתמקדות של גורמי אכיפת החוק בחקירות מתוקשרות על-חשבון תפקוד תקין במלחמה בפשיעה "קטנה". כן יש התעלמות מכך שלא מעט פרשיות הסתיימו בקול ענות חלושה.

לצד ההכרה בחשיבות הביקורת מתחייבת שמירה על ריבונות הכנסת, על הפרדה בין הרשויות, על הגבלת הסמכויות של פקידים ממונים ועל חזקת החפות. אלה יושגו, בין היתר, באמצעות רפורמות בסדרי הממשל, תוך בחינה עניינית (ולא פרסונלית) של הצורך במוסדות ממלכתיים דוגמת הנשיאות.

יש מי שדורש להעמיד לרשות הביקורת כלים שאינם ברשותה כיום אשר יגבירו את האפקטיביות שלה, כגון: וידוא יישום של דוחות המבקר ונקיטת סנקציות על אי-יישום, כולל העמדה לדין משמעתי; ופרסום שמות של מבוקרים במקרים החמורים ביותר (צעד המוצג כאמצעי הרתעתי חשוב מאוד במאבק נגד השחיתות הציבורית).

פרט לביקורת, הדרך הנכונה להילחם בשחיתות היא תפקוד נכון של מערכות האכיפה, ובראשן משטרה יעילה ומתוחכמת וענישה חמורה יותר. נחוץ גם לטפל במה שכונה "הקשר בין הון קטן ושלטון קטן", כגון שחיתות בוועדות בנייה.

כיצד השפיעה המלחמה על החוסן הלאומי?

מלחמת לבנון השנייה לא השפיעה באופן משמעותי על "מדדי-הליכה" של החוסן הלאומי. כך עולה מאומדן הרכיב החברתי של החוסן הלאומי ("מדדי חיפה"). אומדן זה שאוב משלושה-עשר סקרי דעת-קהל, בהשתתפות אלפי נשאלים, שנערכו מאז פרצה אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר 2000. הסקרים נועדו לעמוד על חמישה משתנים בציבור הישראלי: הפחד מאיומים, המיליטנטיות, הפטריוטיות, האופטימיות והאמון במוסדות הציבור. בעקבות מלחמת לבנון השנייה נוספו לסקר האחרון שאלות בעניין הפחד והמיליטנטיות, ונבדקה גם מידת האמונה ב"צדקת הדרך" המוסרית של מדינת ישראל. מניתוח התשובות עולות המסקנות הבאות:

- **רמת הפחד מאיומים** נמצאת בירידה מתמדת למן שנת 2003 ביחס לטרור, אבל עלתה מאוד בשנת 2006 ביחס לאיומים חיצוניים (בעיקר טילים ורקטות). רמתה גבוהה במיוחד בקרב המיעוטים ובקרב עולים חדשים שהיו בטוח הטיילים בימי המלחמה.
- **רמת המיליטנטיות** (נכונות הציבור לתגובות קיצוניות על איומים חיצוניים) שמרה על יציבותה. הציבור בכללותו לא דחק בממשלה לצאת למלחמה, ואינו

הציבור הישראלי מאמין בצדקת הדרך ובחוסנה של החברה הישראלית

דורש סיבוב נוסף לשיקום ההרתעה. לאחר עלייה במיליטנטיות של הנוצרים והדרוזים למן שנת 2002, התגלתה ירידה בהקשר זה בקרב הנוצרים ועלייה תלולה בקרב הדרוזים.

- **רמת הפטריוטיות** בציבור היהודי שמרה על יציבותה למרות הכישלון היחסי במלחמה, בלא הבדל בין הנמצאים בטווח הטילים לבין אלה שמעבר לו, ושבה לעלות בקרב המתנחלים (לאחר שירדה בגין ההתנתקות). רמת הפטריוטיות בקרב המיעוטים ירדה באופן חד, והפער בינם לבין היהודים שב לגדול.
- **רמת האופטימיות** ירדה קלות בקרב היהודים (בלי קשר למידת ההימצאות בטווח הטילים) וירדה באופן חד בקרב המיעוטים. נמצא פער גדול בין נוצרים שהיו בטווח הטילים לבין שאר הנוצרים, ופער מקביל, אם כי מתון יותר, בקרב מוסלמים ודרוזים.
- **רמת האמון במוסדות הציבור** מוסיפה לרדת בקרב כלל הציבור. בקרב היהודים יש שפל חדש באמון בבית-המשפט העליון, וירידה משמעותית, במיוחד בקרב עולים חדשים, באמון בצה"ל. בציבור זה יש ירידה מתונה באמון בתקשורת, שמתחדדת עוד יותר בקרב המיעוטים.

**בציבור כולו יורדת
רמת האמון
במוסדות, ובקרב
היהודים יש ירידה
משמעותית באמון
בצבא**

מסתמנת, אפוא, יציבות יחסית בתשתית העמוקה של אמונותיהם של אזרחי ישראל. הציבור היהודי מציג רמות גבוהות של אמונה בצדקת הדרך, הוא שבע-רצון מחוסנה של החברה, ומבחין בבירור בינה לבין המנהיגות והמערכות הביטחוניות, אשר לא עמדו בציפיותיו המוקדמות.

מגמות בפטריוטיות הישראלית

פטריוטיות היא שם כולל לתחושות הזיקה, ההשתייכות, ההזדהות והמחויבות שיש לאזרחים כלפי מדינתם, לאמור מולדתם הטבעית או המאומצת – אותן תחושות המעוררות בהם את הנכונות לפעול למען הקולקטיב הלאומי ולגונן עליו בעת הצורך, אפילו במחיר הקרבה. לנוכח ההכרה במעמדו המרכזי של רגש זה ביצירתו ובקיומו של החוסן הלאומי, נבחנת התפתחותו של הרגש הפטריוטי בישראל על-ידי הסקר השנתי של הפטריוטיות הישראלית (הנערך על-ידי המכון למדיניות ואסטרטגיה).

השנה נבדקו לא רק הממדים הקבועים של הזיקה הפטריוטית (הנכונות להקרבה, השורשיות, הגאווה והסמליות), אלא גם ההשפעות הספציפיות על הפטריוטיות שהיו למאורע המרכזי של שנת 2006 – מלחמת לבנון השנייה והבעיות הכרוכות בה – ולשורה של התפתחויות נוספות, כגון תוצאות ההתנתקות החד-צדדית מרצועת-עזה, ירי הקסאמים שלא פסק בדרום-מערב ישראל, השימוש בצה"ל למטרה חוץ-צבאית של פינוי יישובים יהודיים, הסימנים המתרבים לשחיתות במערכת הממשלתית, התעצמות המאבקים הפלסטיניים הפנימיים בין חמאס ופת"ח והסלמת האיום האיראני.

**המלחמה לא
הקטינה, ואולי אף
הגבירה במידה
מסוימת, את
הפטריוטיות של
הציבור היהודי, אך
חלה שחיקה ברורה
באמונו בממשל**

הממצא העיקרי העולה מן הסקר (שנערך בדצמבר 2006) הוא **אי-היחלשותה של רמת הפטריוטיות** הגבוהה שנמצאה בשלהי 2005. אדרבה, בקרב הציבור היהודי נמצאה התחזקות מסוימת של הזיקה הרגשית למדינה כקולקטיב של האזרחים, להבדיל משחיקה ברורה באמון ובהערכה שהאזרחים רוחשים לממשלה ולכנסת, ומירידה – אם כי מתונה יותר – בהערכתם למערכת הביטחון. הציבור היהודי בישראל מותח אם כן קו ברור בין החוסן והיכולת של החברה והפרטים בתוכה לבין כשליה של ההנהגה המדינית. בשמונה-עשר החודשים האחרונים הנחיל צה"ל אכזבה לקבוצות שונות באוכלוסייה היהודית בשל ביצועיו במלחמה, אבל גם בשל מעורבותו בפינוי המתיישבים מרצועת-עזה (שנתפסה בעיני רבים כחורגת מתפקידו – הגנה מפני אויבים – ואפילו כלא-דמוקרטית).

ממצאים עיקריים נוספים:

- לא חל שינוי במידת ה**שורשיות**, המתבטאת בהעדפת האזרחות הישראלית על אזרחויות אחרות (אצל 89% ובנכונות של 87%) לעודד את הדור הבא לחיות בישראל. עם זאת, נרשמו ירידות בשיעור ההעדפה המוחלטת של האזרחות הישראלית (מ-71% ל-64%) ובשיעור המחויבות המוחלטת לעידוד ההישארות בישראל של הדור הבא (מ-69% ל-63%). 77% ביטאו שאיפה להישאר בישראל לצמיתות ואי-נכונות להגר. המניעים העיקריים למחשבה על הגירה הם המצב הכלכלי (32%), המצב הביטחוני (26%), שחיתות ממשלתית (11%) ושאיפה להתפתחות אישית (10%).
- נרשמה עלייה מסוימת ב**זיקה הרגשית למדינה** ובהערכה של הציבור היהודי לחוסנה של האוכלוסייה האזרחית. מגמה זו, וכן הנכונות ליציאה למלחמה במידת הצורך, בולטות יותר בקרב תושבי חיפה והצפון (שהיו בטווח הטילים של חזבאללה). קבוצה זו גם מתונה יותר בביקורתה על צה"ל.
- רמת הפטריוטיות בכל הממדים ממשיכה להיות נמוכה יותר בקרב **צעירים**. בתוך כך, שיעור נכונותם להתגייס ללחימה ירד מ-59% ל-55% ביחס לשנה הקודמת, אבל שיעור ההעדפה של האזרחות הישראלית עלה מ-50% ל-53%, ושיעור הנכונות לעידוד הדור הבא להישאר בארץ עלה מ-49% ל-56%.
- כמו בשנה הקודמת, רמת הפטריוטיות הגבוהה ביותר נמצאה בקרב **זתיים**, והרמה הנמוכה ביותר (נמוכה מזו של ראשית 2006) נרשמה בקרב חרדים.
- רמת הפטריוטיות של מחנה ה**ימין** נותרה גבוהה מזו של ה**שמאל**, אך הפער הצטמצם – הן בשל עלייה בפטריוטיות משמאל והן בשל ירידה בפטריוטיות מימין (בהקשר זה בלטה במיוחד הירידה בהעדפת האזרחות הישראלית בחוגי הימין).
- **בעלי השכלה גבוהה** נוטים יותר מאחרים להגדיר את עצמם כפטריוטים וכנכונים להילחם, ומידת תמיכתם בסרבנות פחתה. עם זאת, ניכרת שחיקה במידת נכונותם להילחם ובעוצמת שורשיותם. כך, נרשמה ירידה בנכונות המוחלטת להתגייס בשעת חירום (מ-70% ל-64%), בהעדפת האזרחות

**בקרב צעירים רמת
הפטריוטיות נמוכה יותר**

הישראלית (מ-64% ל-54%) ובכוננות לעודד את הישארות הדור הבא בארץ (מ-68% ל-52%).

- מגמת הניכור בקרב **מעוטי ההכנסה** נמשכת. הם נוטים פחות מאחרים להגדיר את עצמם כפטריוטים, וכונותם להקרבה מהוססת יותר, הם גאים פחות מאחרים בהיותם ישראלים, וזיקתם לסמלי המדינה חלשה יותר.
- יש ירידה בפטריוטיות של **העולים החדשים** (שהגיעו לארץ למן שנת 1990), והם נופלים מהוותיקים בכל מדדי הפטריוטיות, למעט מדד הגאווה.
- גאותו של הציבור הישראלי היא בראש ובראשונה על ההישגים המדעיים והטכנולוגיים, האומנותיים, הספרותיים והספורטיביים של החברה הישראלית, קרי, על הישגים שעיקרם **מעשי יחידים בגופים לא-ממשלתיים**. גאותו על **הכנסת והממשלה** היא **הנמוכה ביותר**, ונופלת בבירור מזו שנרשמה בשנה הקודמת (בין היתר על רקע מלחמת לבנון השנייה).

חלה ירידה בפטריוטיות של העולים החדשים

בקרב הציבור **הערבי** בולטות המגמות הבאות:

- 85% רואים את עצמם כפטריוטים ערבים; 52% – כפטריוטים פלסטינים; ורק 32% – כפטריוטים ישראלים.
- ברוב הממדים ניכרת שחיקה ברמת הפטריוטיות הישראלית לעומת השנה הקודמת. למשל, שיעור הגאווה בישראליות ירד מ-50% ל-44%, ושיעור הנכונות לעודד את הדור הבא להישאר בישראל ירד מ-58% ל-45%.
- המלחמה החלישה את הזיקה הרגשית של הציבור הערבי למדינה, ורובו ממעיט בהערכת חוסנה של האוכלוסייה האזרחית. ממצא זה הפוך מזה שהתגלה בציבור היהודי.
- ממצא נוסף, הפוך מזה שהתגלה בציבור היהודי הוא שהיחלשות הזיקה הרגשית למדינה בולטת בקרב ערביי חיפה והצפון יותר מאשר בקרב ערבים תושבי אזורים אחרים (43% לעומת 33%). כך גם ביחס להערכת חוסנה של האוכלוסייה האזרחית: 26% מערביי חיפה והצפון מדרגים אותו כחלש מאוד, ורק 9% מערביי האזורים האחרים תמימי-דעים איתם.

המלחמה החלישה את הזיקה הרגשית של הציבור הערבי למדינה

כיצד נשמר את החוסן הפיננסי של ישראל?

בזכות איכותה האנושית של ישראל, הגלובליזציה המואצת וחדירת ההיי-טק כמעט לכל תחומי החיים פתחו לפנינו אופקים נרחבים והזדמנויות מסעירות. העובדה שהטכנולוגיה הישראלית מתקדמת בקצב של הטכנולוגיה האמריקאית, שהוא מהיר בהרבה מזה של סין והודו, מאפשרת לחברות ישראליות לייצר את הדור הבא בעבור שני השווקים העצומים האלה.

ישראל נהנית עתה מחוסן פיננסי שנשען על ניהול עקבי של מדיניות כלכלית נכונה וברורה, ועל שימור של תשתית אנושית, טכנולוגית, רגולטיבית ומשפטית המעודדת פיתוח עסקים. ביטויים מובהקים לכך מצויים במשמעת הפיסקאלית (שתרמה להקטנה ניכרת של החוב הישראלי), בהפחתת המיסים, בירידה בעוני המוחלט (שנכרכה בעלייה מתונה בעוני היחסי), בתחרות הגבוהה, בעידוד היציאה לעבודה, בהפרטות וברפורמות.

**הרפורמות בשוק ההון
תרמו לצמיחה,
שהייתה גבוהה בשנת
2006 למרות המלחמה**

המדיניות הכלכלית נשענת למעשה על שלוש רפורמות, אשר מעוצבות ומתנהלות במקביל זו השנה השנייה: רפורמה במיסוי השקעות פיננסיות, רפורמה בפתיחת שוקי ההון בחוץ-לארץ, ורפורמה בכל הנוגע לקרנות הפנסיה ולאגרות-החוב המיועדות. רפורמות אלה התחוללו במקביל לשינויים שהתחוללו בסביבה הכלכלית: ההתאוששות הכלכלית והגדלת הנזילות בעולם (המאיצות זרימת הון לישראל לצורך השקעות לטווח ארוך); השינויים בגיוס ההון של המדינה; האינפלציה הנמוכה, התיסופים ושוק ההנפקות הפעיל. מטרותיהן של שלוש הרפורמות היו יצירת כלים שיאפשרו שוק משני לאשראי ופיזור הסיכונים גם לגופים חוץ-בנקאיים, פתרון הבעיה של ניגודי אינטרסים, הקטנת הריכוזיות בשוק ההון והקטנת הריכוזיות במגזר הבנקאי עצמו.

חרף סדרה ארוכה של אירועים בעייתיים – דוגמת ההתנתקות, מחלת ראש הממשלה שרון, ניצחון חמאס בבחירות ברשות הפלסטינית ומלחמה עתירת עלויות ששיתקה 25% מהמשק – **תמה שנת 2006 בסימן של צמיחה** (עלייה של 5% בתמ"ג); התקציב הממשלתי לשנת 2007 מאוזן ואושר במועדו; הסתמנה עלייה בהשקעות הזרות; וחלה ירידה באבטלה. כל אלה התקיימו בלי בריחת דולרים ובלי פגיעה בשער החליפין של השקל. יש יסוד לומר כי **המערכת מתפקדת ואינה אכולת שחיתות** (ולראיה, בינואר 2007 נרשמו שיאים בגביית המיסים, חרף החקירות המשטריות הדרמתיות ברשות המיסים).

**התבדו האזהרות ביחס
לפגיעת הרפורמות
במגזר הפיננסי**

לא כל מטרותיהן של הרפורמות הושגו במלואן. טרם הגיעו משקיעים אסטרטגיים זרים, ויש מקום לשיפורים בפיקוח ובבקרה בשוק האשראי. אבל האזהרות שנשמעו ביחס לפגיעה צפויה של הרפורמות במגזר הפיננסי התבדו כולן. יציבותו נשמרה, ואפילו חל בו גידול. אפילו הבנקים הגדולים מכירים בהצלחתן הכללית של הרפורמות (אם כי הם מעלים השגות ביחס לפעילות הרגולטורית המתקיימת בעקבותיהן וביחס להגבלת הפעילות שלהם עצמם בענייני הפנסיה).

האתגרים המסתמנים בהקשר של החוסן הפיננסי הם:

- שימור תנופת הצמיחה ויצירת צמיחה בת-קיימא.
- הנהגה נאותה ויעילה של מס הכנסה שלילי.
- הגברת תמריצים ליציאה לעבודה.

- רפורמה במימון של מערכות ההשכלה הגבוהה (באמצעות ועדת שוחט), שתשואתן עלתה מאוד.
- הגברת התחרות הבנקאית לטובת הצרכן.
- פיתוח שוק הנדל"ן ושחרורו מאילוצים ביורוקרטיים.
- בחינה מחודשת של תהליך התקצוב במשרדי הממשלה וברשויות המקומיות.

כדי לשפר את כושר התחרות של ישראל ולהבטיח את המשך השתלבותה בכלכלה הגלובלית לנוכח האיומים על מנועי הצמיחה שלה, יש לשפר את הסביבה הרגולטורית והחקיקתית ואת מערך המיסוי, כך שלא יהיו נחותים בהשוואה למדינות אחרות. שהרי ההון יכול לצאת מישראל באותה מהירות שבה נכנס אליה.

צמיחה כלכלית וצמצום העוני

השיח הציבורי כולל שימוש בלתי-נלאה במושגי העוני (לרוב לצורכי ניגוח פוליטי), ודל בדיון ענייני במכלול הבעיות הרלוונטיות. בראש ובראשונה מתבקשות תשובות על השאלות הבאות:

- האם הקיטוב והגידול בעוני היחסי הם בעיות שהשוק לא יפתור בעצמו? אם לא, מה האסטרטגיה המועדפת לטיפול בבעיות העוני?
- האם נדרשת התערבות אוניוורסלית או די בהתערבות פרטנית?
- מהם הצעדים הנדרשים בטווח הקצר, בטווח הבינוני ובטווח הארוך לשם הבאתה של החברה הישראלית לתוואי נורמלי? האם המשק יכול לעמוד בעלות שלהם?

צמיחת המשק עד מלחמת יום-הכיפורים עמדה על 5%–8%. בעקבות השבר דאז ירד השיעור ל-2%, ורק לפני שלוש שנים חל שינוי ממשי במצב. כן החלו בשנת 1973 מגמות של ירידה בהשתתפות בכוח העבודה (שנקשרו גם לשינוי במדיניות הקצבאות, ובעיקר לניתוק קצבאות הילדים מעבודה), וכיום מתממשים רק 50% מהפוטנציאל של כוח העבודה (לעומת 60% באירופה). לימים הצטרפה לכך החדירה הנרחבת של עובדים זרים למשק הישראלי (שלוש מאות אלף בשנת 1999), שדחקה ישראלים משוק העבודה וגם פגעה בהגברת המיכון והפריון. כל אלה תרמו לגידול בשיעור העוני, אשר התרחב בשנים 1998–2004 (במיוחד בשנים 2001–2004), התייצב החל באמצע 2004, אך נותר גדול.

הממוצע המשוקלל של העוני במדינות OECD הוא 13.5%, ואילו בישראל מדובר ב-20.6% (ובכלל זה שליש מהילדים). העוני בולט יותר בקרב ערבים וחרדים (יותר מ-50% ממשקי-הבית של מגזרים אלה). 70% מהעניים הם בגיל העבודה. 15%–16% מהאוכלוסייה בגיל העבודה אינם עובדים.

**שיעור העוני גבוה
במיוחד בקרב
הערבים והחרדים –
50% ממשקי-הבית**

בין הפתרונות המוצעים :

כדי לצמצם את העוני יש להגדיל את ההשקעה בחינוך, להקטין את מספר העובדים הזרים ולהרחיב את רשת הביטחון החברתי

- **הגדלת ההשקעה בחינוך**, שלגביה יש קונסנזוס.
- **צמצום** משמעותי של מספר **העובדים הזרים**, בהדגשות שונות של הצעדים הנדרשים לשם כך, כגון הגדלת המיסוי על מעסיקיהם לעומת שינויים בסדרי החקלאות הישראלית.
- על-פי המוסד לביטוח לאומי יש **להרחיב את רשת הביטחון החברתי**; לגבש תוכנית רב-שנתית המשקפת סדרי עדיפויות ולהתחייב לגיוס המשאבים הדרושים; לפתח תוכניות התערבות ממוקדות באוכלוסיות מקופחות; ולהגדיל את קצבאות הילדים לכל הזכאים.

גורמים אחרים תובעים :

- מעבר למדידת העוני על-פי הכנסה כוללת (לא רק כספית).
- התייחסות דיפרנציאלית לבעיית העוני (ובכלל זה, לדוגמה, השלמת הכנסה פרטנית עד מעל לקו-העוני למי שיצאו ממעגל העבודה מטעמי גיל).
- הנהגת **יום לימודים ארוך** במיסוי פרוגרסיבי.
- הפניית קצבאות הילדים לידי הילדים במישרין (למשל, באמצעות מפעל הזנה נרחב במוסדות החינוך).
- העצמת תוכנית ויסקונסין, ובראש ובראשונה הגברת הפיריון.

כן מודגש הצורך להגדיל את אפשרויות התעסוקה, ובכלל זה להקים מפעלים בתחומים מתקדמים, ולא רק לייצא ידע וחברות הזנק, ולחתור לשידרוג של התעשיות המסורתיות מ-low-tech ל-motech (mind oriented technology).

המגזר הערבי והתמורות הכלכליות

האוכלוסייה הערבית מונה מיליון וארבע מאות אלף נפש (18.3% מכלל האוכלוסייה), ובכלל זה 82% מוסלמים, 9% נוצרים ו-8% דרוזים. 49% מאוכלוסייה זו הם צעירים מתחת לגיל שמונה-עשרה (אם כי יש ירידה בריבוי הטבעי), המשפחות גדולות מהמשפחות היהודיות, ורק 20% מהנשים עובדות. נתונים אלה חוברים לקשיי ההסתגלות לשינויים התעסוקתיים שחלו במשק הישראלי על רקע הגלובליזציה, והתוצאה היא שיעור אבטלה גבוה (14% מהגברים) ורמת חיים ממוצעת נמוכה (49% מהמשפחות מתחת לקו-העוני, לעומת 16% מהמשפחות היהודיות). עם זאת, ניכרים תהליכי התמערבות, בעיקר במרכז הארץ ובצפונה, אף שהם נתקלים בחסמים כאלה ואחרים (למשל, בפתיחותה של תעשיית ההיי-טק לעובדים ערבים).

הממשלה נערכת עתה לארבע יוזמות לשינוי המצב הקיים :

- שילוב המגזר הערבי בתוכנית לחיזוק חיפה ואזור הצפון בעקבות מלחמת לבנון השנייה, שיושקעו בה ארבעה מיליארד שקל מתקציב המדינה ומתרומות של יהודים מחוץ-לארץ – שליש במגזר היהודי, שליש במגזר הערבי ושליש בתשתיות.
- שילוב המגזר הערבי בתוכנית לטיפול בילדים ובני-נוער בסיכון, המיועדת לשלוש מאות ושלושים אלף מטופלים, ששליש מהם ערבים.
- הקמת רשות לפיתוח כלכלי של המגזר הערבי, שתכליתה המוצהרת לבנות "עוקפי חסמים", להתאים כלים פיננסיים ולקדם תעסוקה של אקדמאים ונשים.
- פתיחת קרן הון עצמי להשקעות בעסקים קטנים במגזר הערבי, שתסייע לא רק בכסף, אלא גם בשיווק.

הצעות אחרות מתמקדות בפיתוח אזורי תעשייה/תעסוקה משותפים ליישובים יהודיים וליישובים ערביים, במיוחד בגליל; בהסבה מקצועית של אקדמאים; בעידוד תיירות; ובפרויקטים משותפים לגישור חברתי בין המגזרים (ובכלל זה פרויקטים שיבוצעו בעזרת הסוכנות היהודית).

בעיות ואתגרים בתחום האנרגיה

משק האנרגיה העולמי עומד בפני שינויים מפליגים, בין היתר עקב:

- הידלדלות עתודות הנפט (המספיקות לפי ההערכות הנוכחיות לארבעים וחמש שנים), אשר תגרום לעליות נוספות במחירי הנפט ולשימוש בנפט בעיקר כחומר-גלם, ולא כחומר דלק.
- עליית משקלו של הגורם האקולוגי וההכרה בתרומת הנפט לזיהום ולייצור גזי-חממה.
- הגידול בצריכת האנרגיה (בעיקר בתחבורה, וגם בשל הגידול באוכלוסייה העולמית).

**על ישראל להשתלב
במגמה העולמית של
מעבר למקורות
אנרגיה חלופיים**

ברחבי העולם ניכרים מאמצים להתמודד עם התמורות הצפויות באמצעות הגברת המעבר לשימוש בגז טבעי, הפקה וניצול של דלקים ביולוגיים (כגון אתנול, המופק מצמחים) והתאמה טכנולוגית מתחייבת של אמצעי התחבורה. **על ישראל להשתלב במגמה זו** על-ידי לימוד לקחים מן העולם הגדול (ובכלל זה ברזיל, שמרבה להשתמש באתנול), עידוד החיסכון באנרגיה, בחינת ההקמה של תחנות-כוח גרעיניות, קידום המחקר והפיתוח בתחום הייצור של אנרגיה חלופית (למשל, אנרגיה סולרית), ובמיוחד הבטחת הספקה של גז טבעי מכמה מקורות, הגברת השימוש בו ודאגה לניזולו.

מצרים היא מקור חשוב, קרוב וזול יחסית לגז טבעי. לנוכח היקף החוזים הישראליים איתה (מיליארד דולר לשנה), נראה שיש לה אינטרס ברור לא להפסיק את ההספקה גם בעת משבר.

היבט ישראלי נוסף של התמורות בעסקי הנפט הוא השימוש ביכולת השינוע של קו אילת-אשקלון (לרבות בהזרמת נפט שמגיע עתה לים התיכון מארצות חבר-המדינות לצורך שיווקו באזורים מהירי-צמיחה באסיה).

מה בין אדמה ואקולוגיה לבין חוסן לאומי

השיבה לאדמה ולטבע הייתה מן הרכיבים הבסיסיים ביותר של האתוס הציוני. התוכנית לחידוש הריבונות היהודית כפתרון ל"שאלת היהודים" הייתה מעוגנת בישות הפיזית של ארץ-ישראל, כאנטיתזה לאקס-טריטוריאליות של היהדות במשך קרוב לאלפיים שנה וכן כהתרסה כלפי "הפירמידה ההפוכה" של עיסוקי היהודים (שנתפסה, כשלעצמה, כגורם מרכזי לשנאת יהודים). מכאן נגזר מכלול של מושגים, כגון "גאולת האדמה" ו"הפרחת השממה". שיקולים אלה, לא-פחות מאילוצים גיאוגרפיים וחברתיים, היו המקור למרכזיותה של החקלאות לא רק ברטריקה הציונית, אלא גם בחלוקת המשאבים הציוניים המצומצמים. ביטוי מובהק לגישה זאת מצוי, למשל, בכתביו של א"ד גורדון, אשר טען כי עבודת-אדמה קושרת את האדם לטבע, וכי הגמול על התקשרות זאת ניתן בדמות זהות חדשה שמבססת את זכות העם לארצו.

אולם ברבות השנים הכריעה ההתיישבות העירונית בנקל את ההתיישבות הכפרית, החקלאות נותרה בשולי המשק הלאומי, ומידת תשומת-הלב שיוחדה לערכים ולשיקולים סביבתיים נהייתה מועטה עד אפסית.

טימוח ערכים סביבתיים הוא מרכיב בחוסן הלאומי

כיום ברור הצורך בשינוי כיוון, וזאת מטעמים של חוסן לאומי (לנוכח החשיבות שיש לטריטוריה בגיבושה של זהות לאומית), מטעמים של איכות חיים ואסתטיקה, ואף מטעמים תכליתיים: ההתחממות המסוכנת של כדור-הארץ בגלל "תופעת החממה", הזיהום החמור של האוויר, המים והקרקע ודלדול המשאבים – כל אלה מחדדים את המודעות לחשיבותה של האקולוגיה ומדגישים את הצורך בהתכוונות לסביבה.

מכאן מתחייב גיבוש של פרדיגמות חדשות בתחומים שונים של המדיניות הציבורית (כגון תעבורה, ביוב, יצירת שמורות-טבע) ונגזר הצורך בחדשנות כלכלית וטכנולוגית (למשל, טורבינות-רוח, תחנות-כוח סולריות, כלי-רכב "נקיים"). הפוטנציאל הישראלי בהקשר הזה נכבד, ומימושו הוא מן האתגרים החשובים ביותר של השנים הקרובות.

תרומתה של מערכת החינוך לחוסן הלאומי: המצוי והרצוי

בעידן המידע והטכנולוגיה, ההון האנושי הוא אחד המשאבים החשובים ביותר – אם לא החשוב מכולם – העומדים לרשות קהילות וחברות לאומיות. קל וחומר במדינה כישור, שניצבת מול אתגרים קיומיים, שמצויה במצב גיאוגרפי-פוליטי יחיד במינו, שמוגבלת באוצרותיה הפיזיים ובנתונים האקלימיים שלה, ואשר שואפת לקיים רמת חיים גבוהה יחד עם לכידות חברתית, המחייבים שמירה על מעמדה האיתן בשוק העולמי התחרותי. קידומו של ההון האנושי וטיפוחו הם, אפוא, רכיבי-יסוד בהבטחת הרווחה והחוסן הלאומי בכל מקום, וביתר תוקף בישראל, והאחריות לכך נתונה בידי מערכת החינוך. זו חייבת לדעת לשלב בין חתירה למיצוי הפוטנציאל של כל אחד מתלמידיה לבין נחישות בלתי-נלאית להתמודד עם בעיותיהם ומצוקותיהם. אל לה להסתפק בבינוניות; עליה להציב מול עיניה את **האתוס של המציאות** ואת הצורך הבלתי-מתפשר להנהיג אתוס זה.

ערך המציאות הנחה את הקולקטיב היהודי בתפוצותיו במשך מאות שנים, שבהן דמות המשכיל הלמדן הייתה מודל חיקוי קבוע. מערכת החינוך בארץ פעלה גם היא בעבר ברוח זו, לרבות בשנות העליות הגדולות, שבהן מילאה תפקיד מרכזי בקליטה. אבל זה כמה שנים נראה כי חלו שיבושים קשים בפעילותה. **ההישגים** הנמדדים שלה **נמצאים בתהליך של נסיגה** משמעותית, ומקומם של התלמידים הישראלים במבחנים בין-לאומיים הולך ומידרדר.

הנסיגה וההידרדרות בולטות בהשוואה למדינות מערביות מפותחות, כגון פינלנד, אשר השקעותיה בחינוך היסודי ובחינוך העל-יסודי (ביחס לתוצר לנפש) קטנות ב-37% וב-12%, בהתאמה, מן ההשקעות הישראליות. מגמות אלה מסתמנות גם ביחס למדינות דלות-תוצר, כגון מלזיה, רומניה ותאילנד; ומה שחמור עוד יותר – גם ביחס לאיראן, ההולכת ומתקרבת אלינו בצעדי-ענק בכל הנוגע לתפוקתה החינוכית. כך, בין היתר, בשנת 2003 זכו נציגיה במקום השבעה-עשר באולימפיאדה הבין-לאומית למתמטיקה, ואילו הנציגים הישראלים הסתפקו במקום העשרים ואחד; ובשנת 2004 עמד פער זה על המקום התשיעי לעומת המקום החמישה-עשר.

בתוך כך, שכר המורים בישראל נמוך בהרבה מן המקובל במערב. נתון זה מבשר רעות לגבי יעילותה של המערכת ולגבי האטרקטיביות של מקצוע ההוראה ורמתו בעתיד. סקרים שונים מלמדים בבירור, בהתאמה לממצאי מבחנים בין-לאומיים, כי רוב ההורים, המורים והמנהלים סבורים שמערכת החינוך **מספקת מענה לצורכי התלמידים הממוצעים בלבד**, ואינה מטפלת כראוי לא בתלמידים המצטיינים ולא בתלמידים המתקשים. כן אפשר ללמוד מהסקרים שרוב ההורים, המנהלים והמורים תופסים את הישגיהם של כלל התלמידים במערכת החינוך כנמוכים עד נמוכים מאוד; חושבים שהמערכת נכשלת בהקניית כלים ומיומנויות הדרושים בעולם המודרני; ומוצאים צורך דוחק בטיפוח תלמידים מצטיינים.

**ההון האנושי הוא
רכיב-יסוד בחוסן
הלאומי, אך הישגי
מערכת החינוך נמצאים
בנסיגה**

**מערכת החינוך אינה
מטפלת כראוי
במצטיינים
ובמתקשים**

צורך זה נתפס כחשוב מאוד בעיני 78% מההורים, וממילא בעיני רוב ההורים שילדיהם אינם תלמידים מצטיינים.

יש לפעול לקידום החינוך למצוינות

הנסיבות מחייבות, אפוא, לא רק להגדיל את תקציב החינוך, אלא בראש ובראשונה לקדמו לפסגת סדר העדיפויות הלאומי ולפעול לקידום החינוך למצוינות, על יסוד ההערכה שקטר זה ימשוך בתנופה את הרכבת כולה. יש לפתח את החתירה למצוינות ולהציבה בין המטרות המוצהרות של המערכת, החל בבית-הספר היסודי, דרך בית-הספר התיכון ועד להשכלה הגבוהה. יש לעשות זאת באמצעות רפורמות החל בחינוך לגיל הרך וכלה בהעלאת הסטנדרטים הבין-לאומיים של המוסדות האקדמיים. יש לעשות זאת בגישה שוויונית, שפירושה שוויון הזדמנויות (לרבות ניתוק הקשר בין המצב חברתי-הכלכלי של התלמידים לבין האפשרויות הפתוחות לפנייהם), ולא מתוך חתירה להשוויה (שפירושה הבלתי-נמנע הוא השלטת הבינוניות).

מכאן מתחייבת השקעה דיפרנציאלית של משאבי מערכת החינוך והגדלת הנתח המוקצה – בתוכניות הולמות ובמימון – לאוכלוסיית התלמידים המצטיינים, שמתוכה אמורים לצמוח היוצרים, המדענים, החוקרים והיזמים הבכירים של העתיד הנראה לעין. בהמשך לאיתורה של אוכלוסייה זאת, הנאמדת ב-10% מכלל התלמידים בכל מוסדות החינוך ובכל היישובים במדינה, יש למשוך למערכת כוח-אדם משובח ולהכשיר מורים מצוינים שילמדו את העשירון האמור (ויציבו, אגב כך, סטנדרטים גבוהים יותר למערכת כולה). כן יש לגייס גורמים מקצועיים חוץ-ממסדיים מכל המגזרים בחברה, שישתלבו בטיפוח המצטיינים ויציבו לפנייהם מודלים לרוחב-אופקים ולמעורבות חברתית. יש לעודד את המצטיינים לחשיבה ביקורתית, למחויבות ערכית ולקבלת אחריות.

נוסף על כך יש לפעול כלהלן:

יש להקים ועדת היגוי לאומית למדיניות של עידוד המצוינות בחינוך

- **משרד החינוך** חייב להקים ועדת היגוי אשר תתמיד בעיצוב המדיניות הלאומית לקידום תלמידים מצוינים, תנצח על גיבושה של תוכנית-אב רב-שנתית, תקבע אמות-מידה להפעלת תוכניות ספציפיות לטיפוח המצוינות בבתי-הספר, תעריך את טיב היישום של התוכניות הללו ותסייע למסגרות חינוכיות שונות להשתלב במאמץ לקידום המצוינות.
- מערכת השלטון המקומי חייבת לפתח תוכניות יישוביות לקידום המצוינות באמצעות ועדות מקומיות בהנהגת ראשי הרשויות. ועדות אלה יפעלו בהתאמה למאפייני היישובים השונים, יגייסו לעזרתן גורמים קהילתיים ומפעלים כלכליים מקומיים, ויגבירו את מעורבותם של התלמידים המצוינים בסביבה המקומית.
- יש לפעול להכשרה נאותה של מנהלי בתי-ספר כדי שיוכלו לשאת בעיקר עבודת-השדה של קידום המצוינות, לגבש צוותי מורים מיומנים ומסורים לעבודתם, ולעבוד בשיתוף מיטבי עם בתי-ספר אחרים.

- יש לפעול להקמת **קרן לאומית למצוינות** בחינוך; לקביעת מחויבות לחינוך למצוינות כדרישת-סף של משרד החינוך מבתי-הספר ומהרשויות המקומיות המפעילות אותם; ולפיתוח חלופות לציוני תעודת-בגרות באותם בתי-ספר שהמוסדות להשכלה גבוהה יכירו באיכותם הייחודית.
- על מערכת החינוך ללמוד ולהטמיע לקחים חינוכיים שהופקו במערכות חינוך אחרות בעולם הגדול, ובכלל זה את לקחיה של התוכנית "שום ילד לא יישאר מאחור", אשר מופעלת בארצות-הברית זה חמש שנים בהצלחה מרשימה.

במקביל לפיתוח התוכניות לקידום המצוינות בחינוך, ואולי כחלק בלתי-נפרד מהן, יש להקדיש עיון מעמיק להצעת **רפורמה יסודית** המיועדת להתגבר על אחד האילוצים הכבדים של המצב הישראלי. מערכת החינוך של חברות מערביות מודרניות מתקנות מציבה את בוגריה על אדני הזינוק למרוץ החיים בהיותם בני עשרים ושתיים בממוצע. בגיל זה יש מאחוריהם שש-עשרה שנות לימודים רצופות – שנים-עשרה בבית-הספר היסודי והתיכון ועוד ארבע שנים במכללה (שמתבטאות בתואר האקדמי "בוגר") – והם כשירים להשתלבות מיומנת במשק או לפתיחה בהתמחות אקדמית מתקדמת. אבל בגיל הזה רובם המכריע של בני גילם הישראלים רק מתחילים את הכשרתם האקדמית, לאחר שהתנתקו מספסל הלימודים בגיל שמונה-עשרה והתנסו בשירות צבאי ממושך, ולא-אחת מאומץ, ובדרך-כלל גם בשנה של "שחרור לחץ". המבנה הנוכחי של מערכת החינוך הישראלית מותאם, אפוא, ליציאה לדרך בגיל עשרים וחמש בקירוב, קרי, באיחור של שלוש שנים, אולי קריטיות, ובמשולב עם שורה של תקלות קשות אחרות, העולות שוב ושוב לדיון ציבורי.

- הצעד המרכזי הנדרש לצורך תיקון המצב הוא מתן אפשרות לארבע-עשרה עד חמש-עשרה שנות לימוד רצופות במסגרות בית-ספריות, החל בגיל ארבע. צעד זה:
- יפתח **דרך לזכייה בתעודת-בגרות** (או בתעודה מקבילה) **בגיל חמש-עשרה עד שש-עשרה**, ולרכישת תואר אקדמי ראשון (או תארים מקבילים) בגיל שמונה-עשרה עד תשע-עשרה.
- ייטיב לענות על צורכיהם של רבדים וקבוצות באוכלוסייה שיכולות הלמידה שלהם אינן מן המשובחות ביותר.
- יאפשר לצעירים ישראלים להשתלב בפעילות כלכלית-חברתית רצינית או בלימודים מתקדמים בגיל המקובל במערב הנאור והמתקדם, לטובתם ולטובת הכלל. תהיה זו תרומה חשובה לשמירה על יתרונה האיכותי היחסי של המדינה ועל יכולת התחרות שלה בתחומי הכלכלה, המדע, החברה והביטחון.

**יש לבחון רפורמה
שתאפשר ארבע-
עשרה עד חמש-עשרה
שנות לימוד רצופות
החל בגיל ארבע**

המבנה המוצע מורכב מארבע חטיבות גיליות, שהקשר הארגוני ביניהן פתוח למידות שונות של הידוק ורפיפות, לאור שיקולים חברתיים, כלכליים וגיאוגרפיים:

- חטיבה קדם-יסודית לגילאי ארבע עד שמונה.
- חטיבה יסודית לגילאי שמונה עד שתים-עשרה.
- חטיבה תיכונית לגילאי שתים-עשרה עד שש-עשרה.
- חטיבה על-תיכונית לגילאי שש-עשרה עד תשע-עשרה (או חמש-עשרה עד שמונה-עשרה, כמסבר להלן).

ככלל, שלוש החטיבות הראשונות מיועדות להשיג את התפוקות החינוכיות המצופות מלימודי הגן, בית-הספר היסודי, חטיבת-הביניים והחטיבה העליונה במבנה הנוכחי, ולהגיע לכך בתוך שתים-עשרה שנים במקום ארבע-עשרה. יש הממליצים לכלול ברפורמה גם מסלול מקוצר, בהנחה שתלמידים רבים כשירים לנצל את טכניקות ההוראה החדישות ולהגיע לתפוקות המצופות ב-11 שנים. החטיבה הרביעית תכלול מסלול אקדמי של לימודים לתואר ראשון, במסגרת המוסדות להשכלה גבוהה, ומסלול נוסף לכל מי שאינם ערוכים לכך. במסלול השני ייכללו לימודי טכנאים/הנדסאים, לימודי מקצועות דו-שנתיים, מכינות קדם-צבאיות למקצועות טכנולוגיים, הזדמנות שנייה והזדמנות שלישית להשגת תעודת-בגרות או מקבילתה, וכיוצא בהם.

המדינה לא תתפרק מן התפיסה של חינוך-חובה עד גיל שמונה-עשרה (ומן המימון שלו, במידת הצורך, עד גיל תשע-עשרה), תוך שימוש מיטבי במסגרות ציבוריות המצויות כיום מחוץ למערכת של חינוך-החובה.

**ברפורמה המוצעת
גלומה מהפכה
חינוכית בלי תוספת
תקציב משמעותית**

- ברפורמה האמורה בכללותה טמונים, בין היתר, **היתרונות** הבאים:
- הפחת רוח חדשה במערכת, המצויה עתה במשבר חמור.
 - תרומה משמעותית לסגירת פערים בין מיטב כוח-האדם בארץ לבין זה שמחוץ לה.
 - אפשרות לחולל מהפכה חינוכית בעלות תקציבית שאינה שונה בהרבה מזו של המערכת הקיימת.
 - מתן רשת ביטחון השכלתי-הכשרתי לכל בני הדור הצעיר, אפשרויות טובות יותר למיצוי היכולת האישית של התלמידים המשובחים, והזדמנויות שנייה ושלישית לתלמידים ששערי האקדמיה נחסמו בפניהם.
 - מתן אפשרות לתקופת לימודים לא-מקוטעת עד לרמת ההשכלה הבסיסית הנדרשת כיום לצורך כניסה מושכלת לחברה המתקדמת והנאורה.
 - סיוע לצה"ל – שכבר תומך ביוזמה – בהשבת כוח-האדם שלו ובאופטימיזציה של הכשרת החיילים והמפקדים בטרם גיוסם.

מצבו של העם היהודי ועתידו

משבר העם היהודי בישראל ובתפוצות

מתקפת האנטי-ישראליות והאנטישמיות שתוארה לעיל פוקדת את העם היהודי בתקופה שבה הוא שרוי במשבר עמוק. ביטויים בולטים של משבר זה הם:

- **התמעטות דמוגרפית** של העם היהודי – מחוץ לתחומי ישראל העם היהודי הולך ומתמעט: שיעור נישואי-התערובת בארצות-הברית, ברוסיה, באוקראינה ובהונגריה גבוה מ-50%; ככלל, קצב הילודה נמוך משיעור התחלופה; והתחזיות ארוכות-הטווח מנבאות העמקה של מגמות אלה.
- **ירידה בזיקה לתרבות היהודית** ובאוריינות היהודית.
- **היחלשות הקשר בין ישראל לתפוצות**, במיוחד בקרב הדור הצעיר היהודי: שני שלישים מיהודי ארצות-הברית לא ביקרו בישראל מעולם; הישראלי המצוי אינו מכיר את בן התפוצות; ושניהם אינם חדורים די הצורך תחושת השתייכות לעם היהודי.
- חולשת המנהיגות בכל הקשור להתמודדות עם ביטויי משבר אלה, לנוכח ריבוי ארגונים יהודיים **והעדר חזון ותוכנית אסטרטגית** להתמודדות עם המשבר על היבטיו השונים.

מרכיב מרכזי במשבר זה הוא **שאלת הזהות** – זו של הישראלי בישראל וזו של היהודי בתפוצות – והבעייתיות של **הזיקה בין זהויות אלה**.

הישראלי של היום נחשף זה כמה שנים לתהליכים עמוקים של שינוי. הוא חי בחברה פמיניסטית הרבה יותר, יוניסקסית יותר. בעקבות הצלחה מרשימה במיזוג הבין-עדתי, הוא אשכ-מזרחי הרבה יותר. הוא גלובלי יותר ופתוח יותר לחוץ-לארץ. האוריינטציה שלו קרייריסטית, קפיטליסטית, נהנתנית והיי-טקית יותר. הוא עבר **מאתוס קולקטיביסטי** – שהדגיש קשיחות, הדחקת רגשות, הצנעת האינטימי ומסירות לחזון הציוני – **לאתוס אינדיבידואליסטי** הרבה יותר. הוא חווה מעבר מכור-היתוך לפלורליזם תרבותי. עם זאת, הוא **עדיין מזדהה מאוד עם המדינה**, מעורב חברתית בכישלונות ובהצלחות, ורואה את עצמו בן לשבט מובחר. כמעט תמיד יש לו זהות "ממוקפת" – הוא אינו ישראלי בלבד, אלא ישראלי-יאפי או ישראלי-חרדי או ישראלי-ש"סניק וכיוצא בזה. הוא נתון בתוך מגוון של תרבויות, תת-תרבויות ותת-סגנונות-חיים.

אלא שזהותו היהודית של הישראלי החילוני טעונה טיפוח נרחב. "ועדת שנהר" הטילה על מערכת החינוך, כבר בשנת 1994, להתמודד עם **הירידה בלימודי היהדות** לנוכח מצב החינוך ההומניסטי בחברה הטכנולוגית ולנוכח חילוקי-הדעות המפלגים את החברה הישראלית, והדגישה את הצורך בכך שהתלמידים יכירו את הזרמים השונים ביהדות. אולם דוח הוועדה לא יושם כנדרש. שניים מן הנזקים

יהדות העולם שרויה במשבר דמוגרפי ותרבותי, וזיקתה לישראל נחלשת

אין הרבה מן המשותף בין זהותו של היהודי החילוני בישראל לבין זהותו של היהודי האמריקאי

הנובעים מכך הם התנתקותם של הצעירים הישראלים מאחיהם שמעבר לים, העלולה להוליך להיווצרות של שתי תרבויות ושני עמים; והירידה המתמשכת במספר הסטודנטים למדעי היהדות באוניברסיטות, הגורמת למחסור הולך וגדל במורים מתאימים למערכת החינוך הממלכתית.

רק שביעית מהדור הצעיר של יהודי ארצות-הברית קיבלו חינוך יהודי שטיפח את זיקתם לישראל

באשר לתפוצות, בקרב יהודי ארצות-הברית למשל, יש תחושה, כי הם לא השכילו להנחיל לדור הצעיר את היחס המיוחד לישראל. דור צעיר זה שונה מקודמיו. רק 12%–14% מקרב בני העשרים עד שלושים אשר קיבלו חינוך יהודי שטיפח את הזיקה שלהם לישראל, גאים ביהדותם, קשורים לקהילה, יינשאו ליהודי ויעניקו לילדיהם אותו חינוך ואותן התנסויות יהודיות שהם עצמם קיבלו. שליש מהם אבודים מבחינת היהדות – להיותם יהודים אין שום משמעות בעיניהם. כחמישית מחפשים חוויות רוחניות, ואחת היא להם אם הן יהודיות או בודהיסטיות. יהודים צעירים רבים בעולם מתעלמים מהיות מדינת ישראל מרכזית וחשובה ליהדותם או לעתידם. צעירים יהודים רבים ברחבי ארצות-הברית מתביישים ביהדותם, ואינם חשים קשר לישראל או לפוליטיקה שלה כאשר הם נחשפים לדיון בישראל בתקשורת.

נמשכת הירידה במספר העולים לישראל

היחלשות זיקתה של יהדות התפוצות לישראל באה לידי ביטוי גם בירידה במספר העולים לישראל: למן גל העלייה הגדול של יהודי ברית-המועצות-לשעבר, בשנות התשעים, נרשמה ירידה מתמשכת בעלייה לארץ. מאגרי העלייה מחמת מצוקה יבשו למעשה. רוב העם היהודי חי בארצות-רווחה דמוקרטיות ליברליות, והעלייה נעשית מתוך בחירה המיוסדת על רצון לחיות בסביבה יהודית שזהותה ברורה. נראה שפוטנציאל העלייה גדול יחסית בקרב מה שמוגדר כקהילה היהודית השלישית בגודלה בעולם, אחרי ישראל וארצות-הברית, המורכבת משבע מאות אלף "יורדים". אולם מספר החוזרים עומד עתה על שמונת אלפים בשנה בלבד.

מה צריך לעשות?

יש לחזק את הזהות היהודית של העם היהודי בתפוצות ואת זיקתו לישראל

נדרש מאמץ ל"שדרוג" העם היהודי בתפוצות – חיזוק מודעותו העצמית וזיקתו לתרבות היהודית, הגברת לכידותו והידוק קשריו עם ישראל – בין היתר על-ידי פרויקטים דוגמת "תגלית". צעד חשוב בכיוון זה יהיה כינונו של "הפורום היהודי העולמי" – מפגש של מנהיגות העם היהודי בארץ ובתפוצות לשם גיבוש אסטרטגיה כוללת ומשותפת להתמודדות עם המשבר, אשר יתכנס לראשונה באביב 2008. בין יעדי הפורום נכללים הרחבתו ושיפורו של החינוך היהודי; חיזוק הלכידות ותחושת ההשתייכות לעם אחד; העמקת הקשר בין בני-נוער יהודים בתפוצות ובישראל; והגדלת האוכלוסייה היהודית.

כדי ליצור גשר בין היהודים בישראל ובתפוצות, יש למזג בזהות היהודית מרכיבים לאומיים עם מרכיבים רוחניים-אישיים

במסגרת מאמץ זה צריכה להיכלל פעולה לגיבוש זהות יהודית שתהיה משותפת לישראלים וליהודי התפוצות. זאת, לנוכח השוני בזהות כיום. בישראל, במה שמכונה "המרחב החילוני", הזהות היהודית נתפסת במונחים קולקטיביים-לאומיים. בתפוצות, לעומת זאת, למן המהפכות הצרפתית והאמריקאית וכחלק מהמודרנה, התפורר כוחה הפוליטי של הקהילה. השיקול הסובייקטיבי נהפך למרכזי בקביעת הזהות היהודית, המושתתת בעיקר על רכיבים דתיים ואישיים, וכל יהודי רשאי לבחור אם להשתתף בקהילה ולבטא את זהותו היהודית. כדי ליצור גשר איתן בין היהודים בישראל ובתפוצות יש למזג בזהות היהודית רכיבים של הקולקטיב עם אלה של היחיד, רכיבים לאומיים עם רכיבים רוחניים. במקביל, על יהדות התפוצות למצוא דרכים להחזיר את המודעות הקבוצתית לזהות היהודית, ועימה את רגש האחוריות כלפי עם ישראל וכתוצאה מכך גם כלפי מדינת ישראל.

הצורך בחיזוק הזהות היהודית בפזורה ובטיפוח הסולידריות בין הפזורה וישראל מוצא ביטוי זה כמה שנים בתוכניות דוגמת "תגלית" ו"מסע". במסגרת התוכנית "תגלית" הגיעו עד היום מאה ועשרים אלף צעירים יהודים בני שמונה-עשרה עד עשרים ושש לביקור בארץ, שאחד מרכיביו החשובים הוא שהייה של חמישה עד עשרה ימים עם חיילי צה"ל. שהייה משותפת זו התגלתה כחוויה מעשירה לשני הצדדים. התוכנית "מסע", שנפתחה בשנת 2003, מתמקדת בהבאת צעירים יהודים בני שמונה-עשרה עד שלושים מן הפזורה לשהייה של סמסטר עד שנה בארץ, בתמיכתה הכספית של ממשלת ישראל. היקף התוכנית עומד כיום על תשעת אלפים משתתפים בשנה, ואמור להגיע לעשרים אלף משתתפים בשנה.

יש למצות את פוטנציאל העלייה בקרב ה"יורדים"

ישראל זקוקה לעלייה, וצריכה להפעיל מאמץ לאומי לעידודה. במיוחד יש למצות את פוטנציאל העלייה בקרב קהילת ה"יורדים", על-ידי עידוד חזרתם לארץ והסרת חסמים המקשים זאת.

גורמים שונים בקהילת העסקים הישראלית פועלים זה כמה שנים, ביוזמת הסוכנות היהודית, לקדם את קליטת העלייה. הם עושים זאת במסגרת כמה פרויקטים, דוגמת הפרויקט "בבית ביחד", המגייס אלפי ישראלים ותיקים לליווי פרטני של עולים חדשים. פרויקטים אלה, ופרויקטים חברתיים אחרים של הקהילה העסקית, מבוצעים בשיתוף עם קהילות יהודיות ואנשי עסקים יהודים בפזורה, וגם בעובדה זו יש משום תרומה לחוסן הלאומי.